

СТОП ШКІЛЬНИЙ ТЕРОР

Особливості цькування у дитячому віці. Профілактика та протистояння булінгу

ЗМІСТ

ВСТУП	с. 3
ДИСКРИМІНАЦІЯ ЯК ЗАСІБ СОЦІАЛІЗАЦІЇ. ВІКОВІ ТА ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ШКІЛЬНИХ ЗНУЩАНЬ	С. 7
ПРИЧИНИ НАСИЛЛЯ У ДИТЯЧИХ КОЛЕКТИВАХ	С. 17
ЖЕРТВИ, СВІДКИ ТА ПЕРЕСЛІДУВАЧІ. НАСЛІДКИ БУЛІНГУ	С. 32
КІБЕРБУЛІНГ	С. 44
РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПРОФІЛАКТИКИ ЦЬКУВАНЬ ТА ЗНИЖЕННЯ ВПЛИВУ БУЛІНГУ	С. 56
АЛГОРИТМ ПРОТИДІЇ ТА ПРОФІЛАКТИКИ ДИТЯЧОГО БУЛІНГУ ДЛЯ БАТЬКІВ	С. 78

ВСТУП

Термін «булінг» походить з англійської мови (bullying) та дослівно означає «бикування». Власне вже прямий переклад дає нам зрозуміти сутність самого поняття, яке перекладається на літературну українську як цькування, знущання, залякування, третирування, тероризування. Та не зважаючи на те, що саме поняття булінг лише входить до сучасного українського лексикону, поняття дискримінації та знущань існували практично завжди.

Булінг – це здійснення тривалого фізичного або психологічного насилля, яке не має характеру самозахисту, з боку одного індивіда або цілої групи щодо іншого індивіда.

Перша згадка про насилля в дитячому колективі відноситься ще до XVI

Булінг – здійснення тривалого фізичного або психологічного насилля, яке не має характеру самозахисту, з боку одного індивіда або цілої групи щодо іншого індивіда

століття, а перша наукова публікація про булінг з'явилась більше ста років тому – у 1905 році. Однак, сама проблема існувала ще задовго до перших згадок. Знущання як таке існувало у людському колективі завжди. У тому числі й тоді,

коли цей колектив вважався зграєю.

Сьогодні знущання одних людей над іншими, як соціальне явище, присутнє на різних щаблях формування та розвитку людської особистості розпочинаючи від системи початкової соціалізації – школи. Цькування є в армії, вищих навчальних закладах, серед сталої групи друзів та в робочих колективах. Навіть у базовій складовій суспільства – сім'ї. А останнім часом, у зв'язку з розширенням віртуального життя людини, все більшого впливу набирає новий вид соціальних переслідувань – кібербулінг.

Для школи більшого значення завжди мали або виховання громадянина (насамперед, формування у нього такої системи цінностей, яка б відповідала інтересам правлячого класу). А в умовах деідеологізації актуальності набуло оціночне визначення системи знань майбутнього громадянина. За таких обставин, ситуація у колективі або ставала заручником системи виховання (наприклад, груповий тиск на індивіда), або ж взагалі ігнорувалась, оскільки недалекоглядно вважалось, що оцінка, як найважливіший результат навчання, не залежить від стосунків у колективі. Тому проблема принижень у дитячому колективі або вирішувалась директивно – з нав'язуванням понять «ганьба», «кругова порука», «колективна відповідальність» - що ще більше загострювали стосунки в колективі. Або не вирішувалась зовсім. До тогож, часто шкільний булінг навіть використовувався в якості контролю вчителем (вихователем) дитячої групи.

У результаті такої системи соціалізації, ми формуємо громадянина, для якого важливого значення набуває формальна – «оцифрована» сторона його діяльності – рівень зарплати, кількість «кубиків» авто, квоти на інформаційний продукт, кількість зайвих кілограмів чи квадратних метрів житла. Змістовна частина – стосунки в сім'ї, у колективі та інших групах, у яких бере участь людина, комфортність самого середовища проживання трансформуються у другорядне значення. Фактично, створюється замкнуте коло, у якому вже не лише школа, але й суспільство та його базовий елемент - сім'я перетворюються зі змісту в форму - «оцінку», у матеріальну вигоду.

Навіть більше, система групового тиску та знущань, беспорядність, яку відчувають ті, хто не може зупинити насилля, повністю нівелюють ініціативу спочатку у дитячому, а потім і в дорослому віці.

Знижується роль сім'ї у вихованні дітей. Залишені сам на сам вони не лише копіюють норми поведінки з дорослого світу, але й продукують свої – і таким чином, створюють суміш тваринних інстинктів та соціальної поведінки. А це є благодатним ґрунтом для формування не тільки нетолерантної, але й – насильницької поведінки.

До цього додається те, що українське суспільство останні чотири роки живе в умовах війни та популяризації насильницьких методів вирішення проблем. Більш того – активно насаджується гіперполяризація. Опоненти всередині суспільства перетворюються на ворогів. Люди обирають між «зрадою» та «перемогою». І ця мова ворожнечі в українському суспільстві проектується на дітей. Діти не бачать прикладу ефективного компромісу, дієвості мови діалогу та толерантного ставлення до «інших». Зрештою, таку модель поведінки вони переносять на однолітків, особливо тих, що відрізняються.

Підлітки переживають перехідний вік – пошук свого власного «я» та активного включення «я» до групи. І все це відбувається на фоні пошуків сенсу буття та гіперчутливого сприйняття того, що відбувається навколо і всередині самого колективу. Це робить їх з одного боку різкішими у діях, ніж дорослі, а з іншого – вони надзвичайно гостро переживають усі проблеми, з якими зіштовхуються у своєму житті.

За даними опитування ЮНІСЕФ, 67% дітей зіштовхувались з проявами насилля у школі протягом останніх трьох місяців. Шанси на те, що ваша дитина не зіштовхувалась з цькуванням – 1 до 2 не на користь дитини. Кожна четверта дитина (24%) ставала жертвою насилля з боку однокласників.

І, безумовно, чи не найголовнішою проблемою – виступають розірвані комунікації між поколіннями. По-перше, це природний процес відходу дитини з-під батьківської опіки, яка супроводжує підлітковий вік. Тобто, батьки

40% дітей соромляться говорити про цькування, а 22% вважають, що це – нормальне явище.

втрачають монополію на авторитет. По-друге, цей процес ускладнюється посиленням цінностей індивідуалізму в суспільстві, який витісняє на другий план

цінності сім'ї. І по-третє, розвиток інформаційних технологій створює різні вікові віртуальні реальності. Батьки вже втрачають роль достовірного джерела інформації (а відповідно й беззастережного авторитету) не лише тому, що мало

спілкуються з дитиною (12,5 хв щодня – світова практика), а й тому, що дитина отримала можливість доступу до будь-якої інформації, у тому числі й до тієї, якою не володіють батьки.

Саме через розрив комунікації поколінь 48% дітей, відповідно до того ж опитування ЮНІСЕФ, ніколи не розповідали про випадки насилля у школі. А 25% - говорили про це не з дорослими (з другом чи братом/сестрою).

З тих, хто мовчать – 40% соромляться про це говорити, а 22% вважають, що це нормальне явище. І саме щодо подолання комплексу сорому, замовчування проблеми та «нормальності насилля» і спрямовується це дослідження.

Це дослідження – спроба розібратись у тому, що відбувається з нашими дітьми. Спроба захистити дітей. Сприяти безпечному дитинству. Надати рекомендації батькам, дітям, учителям. Зрештою, це намагання змінити наступне покоління, зробивши традиційними для нього цінності ненасильницьких моделей поведінки.

ДИСКРИМІНАЦІЯ ЯК ЗАСІБ СОЦІАЛІЗАЦІЇ. ВІКОВІ ТА ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ШКІЛЬНИХ ЗНУЩАНЬ.

Людина, як біологічний вид, стає соціальним індивідом лише в колективі. Один з найвідоміших соціологів Толкотт Парсонс зазначав, що особистість є причиною та наслідком усіх змін у суспільстві. Але особистість не може існувати незалежно від колективу, а колектив у свою чергу, визначається особистісними характеристиками його членів.

Тому апріорі дитині, як соціальній істоті, властиві два прагнення – перше – це бути приналежним до певної групи, соціуму, а друге – взаємодіяти та змінювати його відповідно до своїх цінностей, інтересів та уявлень про справедливість та ієрархію.

Звідси особа (у тому числі й дитина) будучи членом колективу, з одного боку, приймає його норми та цінності, а, з іншого, - намагається змінити і цінності, і сам колектив під себе. Останнє відбувається через морально прийнятні для особи засоби. Та відповідно до артикульованих власних інтересів.

Такі уточнення важливі для розуміння на який щабель у колективній ієрархії претендуватиме особа та які методи задіятиме для цього. Якщо її моральні цінності дозволяють принижувати інших – вона однозначно буде схильною до насилля. Залежно від того як артикульовані її інтереси порівняно з інтересами групи, відповідно формується її місце в ієрархії. Неприйняття норм групи з низькоартикульованими власними інтересами робить особу «чужою». Чим фактично і створюються підстави для перетворення особи в роль «ізгоя».

Та якщо у дорослому віці більше значення мають соціальні норми та досвід, то для дітей ці правила поведінки у соціумі ще не сформувались. Вони формуються через запозичення не лише із життя дорослих (калькування), а й від основного природного інстинкту – самозбереження. Методи, якими буде реалізований інстинкт самозбереження, можуть бути різними. У тому числі й через встановлення ієрархії, нерівності, домінування, покори, протесту, запровадження системи свій/чужий, визначення ролевих функцій кожного

члена колективу, формування інтересів власної групи та протидії зовнішньому впливу, фізичного чи психологічного насилля та самоізоляції.

Навіть більше, якщо дорослі мають уявлення про те, як діяти в групі, то для дітей це уявлення лише формується. Тому, дитячі групи лише переживають етап як формування власного «я», так і формування дитячого мікросоціуму. Тому саме цей етап є одним із найпасіонарніших у людському житті. Що в свою чергу передбачає застосування як прийнятних (для дорослого світу), так і не прийнятних методів поведінки.

Діти одночасно переживають як період формування власного «я», так і формування цінностей та моделей поведінки у суспільстві.

Підлітковий вік, у якому застосовуються найагресивніші форми булінгу, - найскладніший вік, але, водночас, найважливіший період для формування особистості.

Діти у цьому віці надзвичайно емоційні, а тому – різкі. Через це їм властива схильність до різких кроків та крайнощів – у тому числі й до жорстокості - психологічного та фізичного насилля щодо членів власних колективів.

Проблема полягає у тому, що прийнятність насилля у дитячому віці - як засобу вирішення проблеми - переростає у прийняття його як норми у дорослому житті. А відповідно дискримінація серед дітей трансформується у різні форми переслідування людей у дорослому віці.

Одна зі складових булінгу – це його перманентність. Тобто, акт насилля не є одноразовим, а системним. Відповідно, крім одноразових знущань чи нанесення побоїв, людина опиняється у певному середовищі постійного психологічного тиску, яке не може не впливати на її світосприйняття. А довготривалий процес перебування у статусі «переслідувача», «жертви» та «спостерігача» формує і відповідні ціннісні норми на майбутнє. І одна з таких моделей поведінки – насилля (чи то фізичне чи моральне) може стати прийнятним явищем.

Йдеться не лише про зростання криміногенних загроз від ініціаторів знуцань, але й формування інших соціальних ролей:

- ролі жертви, що формує комплекс неповноцінності та самоізоляцію від суспільства;

- ролі пасивного спостерігача, яка призводить до пасивного сприйняття дорослим соціальної дійсності. Прикметно, що ця роль нав'язується значній кількості майбутніх дорослих. Адже більшість дітей стають «німими» спостерігачами за жорстокістю та насиллям щодо інших. Неспроможність проявити ініціативу та зупинити дискримінацію призводить до формування почуття провини і відчуття власного безсилля.

Близькою до ролі пасивного спостерігача є роль пасивної підтримки насилля. Ще один з наслідків постійного третирування у колективі – формування уявлення про особливості вертикальної мобільності в групі. Зокрема, у багатьох дітей формується уявлення про те, що пересування в ієрархії, статусність індивіда у групі, залежать не стільки від його здобутків, прагнення до справедливості, скільки від підтримки лідера групи.

Симптоматично, але частина дітей приймають під час шкільного булінгу ефективність моделі насилля, (як і безумовну підтримку дій лідера) як засобу підняття (утримування свого місця) в груповій ієрархії. І така поведінка може використовуватись як модель «успіху» в подальшому житті. Це призводить до того, що навіть не згоджуючись з рішенням керівництва (лідера думок, друга), у дорослому житті вона може продовжувати підтримувати існуючу несправедливу ієрархічну чи ціннісну модель не через внутрішні переконання, а через страх опинитись внизу ієрархії.

І ще один важливий наслідок шкільного булінгу – закритість вертикальної мобільності для «інакших». А цей приклад гальмує прояв індивідуальності особистістю. Фактично це призводить до того, що «сірість» та невизначеність стають елементами психологічного захисту. Третій, на якому ми неодноразово наголошуємо, - це популяризація насильницьких методів зростання власного авторитету.

Таким чином, булінг впливає практично на всіх дітей. І є одним із механізмів соціалізації, що формують світосприйняття, систему цінностей саме через ту соціальну роль, яку виконують у дитинстві.

Відповідно до статистичних та соціологічних досліджень зарубіжних учених, шкільний булінг переживають від 4% до 50% дітей. Це може бути і ситуативні знущання, і дискримінація, яка носить системний характер. За даними опитування дітей на сайті KidsPoll, у 15% булінг мав системний характер. Постійно займаються булінгом близько 20% дітей.

В Україні через ескалацію «дорослого насилля» ситуація може бути ще гірша. І це підтверджують дослідження ЮНІСЕФ. Так, відповідно до опитування проведеного у лютому 2017 року, 67%, тобто дві третини дітей протягом останніх трьох місяців зіштовхувались з переслідуваннями. При цьому 24%, тобто кожна четверта дитина, за цей же період, ставали жертвами булінгу.

За даними Д. Марцинковського, в Україні 80% дітей до 15-ти річного віку зіштовхувались з проявами цькування – чи як спостерігачі, чи як жертви, чи як ініціатори переслідувань. І близько 8% є хронічними жертвами, тобто піддаються булінгу декілька разів на тиждень.

За даними ВООЗ, Україна займає 7 місце у світі за кількістю переслідувачів та 9 місце – за кількістю жертв цькування серед 15-ти річних.

Дещо інші дані демонструє дослідження, яке проводилось ВООЗ у 2013-2014 роках, та було презентовано у доповіді Організації в 2016 році. Відповідно до нього, Україна займає 9 місце серед 42

досліджуваних країн по відсотку жертв булінгу серед 15-ти річних (9% дівчат та 11% хлопців). Одні з найбільших показників фіксуються в Росії (12% та 15% відповідно) та Литві (22% та 29%).

У той же час, за кількістю переслідувачів серед 15-ти річних, країна займає 7-ме місце (11% та 20%) відповідно. Лідерство в цій групі належить знову ж таки Литві (18% та 34%) та Росії (13% та 22%).

Таким чином, дані щодо числа жертв та свідків булінгу можуть різнитись залежно від дослідження (і тут імовірно відіграють роль різні соціологічні методики проведення опитування). Однак, те що Україна перебуває фактично в лідерах рейтингів, говорить про те, що проблема набула суспільного значення.

Але варто звернути увагу і на інше – на вікові особливості цькувань. У тому ж дослідженні ВООЗ вказується, що кількість жертв серед 11-літніх в Україні більша, ніж серед старших – 15 річних. Так, серед дівчат – це 18%, а серед хлопців – 17%.

У той же час, кількість булерів серед 11-літніх менша, ніж серед старших дітей. Дівчат – 8%, а хлопців – 12%

На нашу думку, вікові особливості знущань залежать від декількох складових.

По-перше, звикання до насилля, - з віком збільшується число тих, хто сприймає упереджену жорстокість щодо себе і щодо інших як норму, як прийнятне явище.

Варто зважати і на те, що з віком методи цькування набувають менше фізичних, а більше – психологічних форм. Це особливо проявляється у «дорослому» булінгу в колективі, коли фізичне насилля майже не застосовується. Таким чином, знущання в групі з віком набуває витонченіших форм – та трансформується з фізичного у психологічне насилля. Але поки що українське суспільство не достатньо усвідомлює того факту, що психологічне насилля несе не менші загрози, ніж фізичне.

Це говорить про ще один важливий висновок – реальні показники знущань серед дітей можуть бути значно вищі за ті, що демонструються у соціологічних дослідженнях. Оскільки можуть не враховувати низку психологічних видів (зокрема, ігнорування чи пліткування).

По-друге, часткове сприйняття соціальних норм до 15-річного віку та віковій зміні. Останні передбачають, що діти у 15-ти річному віці більше часу проводять у дитячому колективі, а не серед батьків. Норми та цінності цієї групи стають для них важливішими за «нав'язані» батьками. Враховуючи це – частина дітей не бажає себе визнавати на найнижчій ступені – в ролі «жертви». Ця особливість призводить до того, що число переслідувачів у старших класах збільшується. Частково діти сприймають «правила гри» й ті, хто були спостерігачами, починають підігрувати основному булеру – з одного боку, а з іншого боку, – вважають себе в структурній ієрархії групи вище, ніж у реальності. Тобто, реально вони є послідовниками, а не ініціаторами знущань.

А ось у молодшому віці через вікові особливості, зокрема - більшу залежність від батьківського контролю, частина дітей не хочуть бути «поганими», тому відмовляються визнавати себе булерами.

По-третє, структуризація колективу. До старшого шкільного віку колектив структурується, у тому числі й чіткіше позиціонуються соціальні ролі в ієрархії кожного його учасника. Це також передбачає, що і «жертва» у цьому віці вже чітко визначена. Частина дітей під час ієрархічного коливання у менших класах, відійшли від цієї ролі та позиціонували себе на інших щаблях групової ієрархії.

Четверте. Збільшення кількості жертв у молодшому віці викликано й віковим булінгом. Тобто, переслідувачами у ньому виступають старшокласники, а жертвами – молодші діти.

Дослідники звертаються увагу й на певні гендерні особливості булінгу. Вважається, що саме хлопці більшою мірою застосовують насилля. Навіть проведені опитування представників 30 національностей показали, що агресія є однією з п'яти рис, яка є складовою гендерного стереотипу чоловіка.

Дослідження з питань насилля доводять, що чоловікам дійсно більше властива фізична та вербальна пряма агресія. Однак, жінки теж схильні до агресії, а найбільше – до опосередкованої (розповсюдження чуток, ізоляція). Відмінність між цими типами полягає у тому, що чоловіки діють відкритіше за

жінок, а це формує певне уявлення про більший рівень розповсюдження булінгу саме в цій гендерній групі.

Є і певні особливості здійснення знущань хлопцями та дівчатами.

Хлопці цькують, як правило, не лише у межах групи (чоловіча частина класу), але й за її межами – молодші школярі. Також хлопцям властиве міжгендерне насилля – тобто знущання над дівчатами.

Дівчата, в свою чергу, переважно здійснюють насилля в межах своєї гендерної групи (дівчата одного класу).

Причиною такої різниці між статями є те, що серед дівчат відкрита агресія не сприяє популярності, а серед хлопців – вона є засобом підвищення власної значимості.

Однак, останні світові тенденції вказують на зростання фізичного насилля серед дівчат. Бо якщо раніше позитивний імідж жіночності не дозволяв відкрито здійснювати насилля, то через послаблення гендерної поляризації у суспільстві, дівчата все більше опановують цей вид булінгу. І приклад ролика з конфліктом між дівчатами у Чернігові, який набув розголосу, – яскравий приклад стирання гендерних особливостей. З цієї ж причини розповсюдження набуває і міжгендерне насилля ініційоване дівчатами.

Таким чином, розмивання гендерних відмінностей в інших соціальних сферах призводить до того, що різниця у поведінці статей розмивається і у застосуванні насилля.

Важливим для процесу соціалізації дитини є те, що соціальна культура навіть після чверті століття незалежності України зазнає значного впливу з радянського минулого. У тому числі й в освітянській сфері. Навіть після проведення низки реформ у системі освіти, школам так і не надали достатньої самостійності. Тобто, школа, яка безпосередньо зіштовхується з дітьми, все ще лишається обмеженою у виборі предметів. До школи підручники та методички надходять зверху, які переважно робляться не за принципом ефективності подачі матеріалу, а за принципом наближеності укладників до державних структур.

Ще одна особливість виховання – вже проблема батьківства. Батьки часто калькують досвід того, як виховували їх. Це традиційно. І було б зрозуміло, якби ми жили до інформаційної революції. Але зараз відбувається зміна цінностей та ідеалів. Для того, щоб досягти успіху, треба формувати активних людей, людей

В Україні лишається домінуючою каральна система виховання, яку дитина калькує та переносить на всі інші стосунки

готових до змін. А не дітей, що сліпо виконують волю дорослих. Звичайно, як виховувати дитину – це вибір конкретної сім'ї. Але і відповідальність за формування майбутнього

дитини так само лежить на сім'ї, на батьках. Тож для частини батьків постало питання – виховувати як виховували їх, чи виховувати відповідно до вимог сучасного суспільства.

Домінування каральної системи у сім'ї – тобто, насилля щодо членів, у тому числі й дітей, призводить до того, що дитина калькує цю модель поведінки та переносить її на ті групи, в яких бере участь – клас, школа, вулиця. І у свою майбутню сім'ю. Починаючи від ізоляції (постій в кутку, посиди в кімнаті) і завершуючи вербальними образами та фізичним насиллям.

Ще одна проблема – це культура «нестукацтва». Вона визначена насамперед недовірою до органів влади – вчителя, шкільних адміністрацій, батьків, державних органів, що мають займатись захистом дітей. А з іншого боку - упередження та протистояння булінгу зіштовхується з таким викликом соціальної культури як «кодекс честі», однією з норм якого є те, що жертви не повинні жалітись про насилля проти них. Ця норма діє і серед дітей (ябеда), і часто переходить у доросле життя. Вона стосується всіх учасників шкільного цькування – як жертв, так і свідків.

Фактично, ми зіштовхнулись з необхідністю обрати нову модель виховання дитини, а практично - формування нового члена суспільства. Ця модель, по-перше, має сприяти соціалізації такої особистості, яка б відповідала

вимогам сучасності. По-друге, – дозволяти дітям проявляти власне «я». І по-третє, - впроваджувати ненасильницькі та депопуляризувати насильницькі моделі поведінки. Важливою особливістю сьогодення є формування нового суспільства, для якого традиційними стануть не пасивність, а розуміння особистістю своєї ролі у громадянському суспільстві. Тому, дорослі мають позбутись крайнощів - як «категоричності», так «вседозволеності».

Зміна цінностей. Поширення цінностей індивідуалізму, прагматизму та меркантилізму на ґрунт, який базувався на цінностях сім'ї та егалітаризму, призводить до конфлікту ролей. Батьки намагаються заробити гроші, у той час як діти залишаються покинутими. Не сформована традиція виховання у таких умовах дає суттєві прогалини – діти займаються самовихованням, а тому їх цінності значною мірою будуть відрізнятися від цінностей батьків. Конфлікт між поколіннями зростає. Йдеться не лише про традиційний конфлікт. Але й уже про конфлікт різних цінностей. Не відбувається успадкування традицій. Діти виховуються на потоці інформації з інтернету та від своїх ровесників. Батьки не приділяють уваги дітям.

Показовим для соціалізації дитини є і позиція дорослих (не батьків) під час цькування. Як правило, булінг відбувається без присутності дорослих. Але, як свідчать жертви, навіть присутність дорослого не вирішує проблеми. В більшості випадків дорослі просто ігнорують факти насилля між дітьми. І лише третина дорослих, які опинились в таких ситуаціях, стають на бік жертви.

По-перше, таке ігнорування проблеми насилля над дітьми дорослими сприяє формуванню недовіри дітей до старшого покоління (у тому числі й до вчителів та батьків). А по-друге, це ще більшою мірою закріплює в дитини, над якою знущаються, статус жертви. По-третє, байдужість виправдовує тих, хто кривдить, говорить про допустимість такої поведінки. І у контексті соціалізації це формує апатичну поведінку серед українців. Вони можуть співчувати жертві, але не допомогти. І акти насилля, що відбуваються щодо інших людей, можуть бути проігноровані.

Таким чином, насилля серед дітей перебуває у подвійній залежності від насилля серед дорослих. З одного боку, дорослі своєю поведінкою формують відповідну поведінку в своїх дітей. З іншого боку, ті норми, які діти вбирають у себе, у тому числі й через взаємини у дитячому колективі, визначають їх поведінку в дорослому житті.

У кінці розділу варто відзначити, що усунути булінг взагалі як явище практично неможливо. Цькування перебуває у значній залежності від загальної системи нерівності людей (майнова, фізична, етнічна, інтелектуальна, гендерна). І проблема подолання знущань симетрична проблемі подолання цієї нерівності. Навіть міжнародний досвід, досвід Скандинавських країн, де над подоланням цього явища працюють уже не один десяток років, свідчить, що факти насилля у дитячому колективі залишаються попри всі докладені зусилля. Тому, наше завдання – не стільки усунути булінг як явище, скільки - знизити його інтенсивність та зменшити кількість випадків крайніх проявів булінгу.

ПРИЧИНИ НАСИЛЛЯ У ДИТЯЧИХ КОЛЕКТИВАХ

Більшість причин щодо формування терору в дитячому колективі можна об'єднати у три групи:

1. Зовнішні (вплив дорослих – учителів, батьків);
2. Поведінкові (дитина проявляє/не проявляє активність, на яку від неї очікує більша частина класу – відмінник, підлиза, ябеда, двієчник, занадто активний/пасивний, експресійний/закритий);
3. Особисті (фізичні чи психологічні особливості дитини – вади розвитку, колір шкіри чи волосся; майнові можливості дітей).

Особливого набору ознак, який би чітко визначив хто з дітей стане ціллю шкільного насилля не існує. Деякі вчені вказують на те, що одяг, колір шкіри та інші особливості – це лише привід, а не реальна причина, яка перетворює дитину на жертву. Головна особливість «жертви» ніби то міститься в її низькій самооцінці. Однак, дослідження не дають чіткої відповіді на питання чи є низька самооцінка причиною булінгу або ж все таки наслідком насилля у школі.

В основному вважається, що мотивами до формування різних форм приниження дітей є побудова ієрархічної вертикалі в колективі (включаючи самоствердження та боротьбу з конкурентами), загострене відчуття справедливості (у тому числі – заздрість, помста, неприйняття окремих осіб) чи реалізація своїх садистських/мозахістських схильностей. Спробуємо розглянути ці причини детальніше.

Нерівність

Базовою причиною цькування серед дітей є загальна нерівність людей. Йдеться не лише про вертикальну, але й – горизонтальну нерівності. Тобто, не лише про майнову чи статусну нерівність, але й про нерівність фізичну, інтелектуальну, за рівнем здоров'я, за місцем проживання, за рівнем освіти, за кольором шкіри. Більше того, для людства як такого властива нерівність можливостей.

Фактично, все це говорить про значну декларативність частини другої статті 24 Конституції України «Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі,

Діти усвідомлюють наслідки людської нерівності як ознаку особистої неповноцінності

етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками». Адже всі ці ознаки уже формують

нерівність серед людей.

Зрозуміло, що «дорослі» ознаки нерівності відображаються й у дитячому колективі. Діти, на відміну від дорослих, ще не повністю усвідомлюють всі особливості нерівності. І саме у них ця нерівність переростає у відчуття неповноцінності. На відміну від дорослих, особливостями дитячої психіки є гіперчутливість до будь-якої несправедливості. І реакція дітей на несправедливість також може досягати крайніх форм.

Причому, несправедливість може бути прямою – неприйняття дітей з більшими можливостями дітьми з меншими можливостями (мажори знуцаються над бідними, відмінники – над двієчниками). Так і зворотною – коли діти, які перебувають нижче в ієрархії нерівності, не сприймають дітей, які перебувають вище («нищєброди» булять багатих, двієчники – ботанів). Тобто, спрацьовує компенсаційний механізм.

Дослідження ВООЗ (2016 р.) показало, що в усіх країнах світу «чим вище рівень матеріального добробуту, тим нижче показник віктимізації». Йдеться про те, що зростання багатства знижує вірогідність стати «жертвою».

Для України це актуально, оскільки, за даними ЮНІСЕФ, у нашій країні близько 60% жертв шкільного терору – з бідних сімей. Цей показник варто брати до уваги в цілому, але у кожному конкретному випадку, ми розуміємо, що бідність в Україні – це поширене явище. Тому навіть статистично (бідних більше, ніж багатих) збільшується можливість стати жертвою саме для бідніших.

Стати жертвою можуть і представники «мажорів». Згідно з тим же дослідженням ВООЗ, якщо виходити з позиції саме індивіда (тобто, враховувати співвідношення бідних і багатих), зі зростанням достатку можливість стати жертвою знижується на 6% для дівчат, але збільшується на 3% для хлопців.

Майнова нерівність часто стає як внутрішнім (діти помічають різний одяг, дівайси), так і зовнішнім фактором поділу дитячого колективу (вчителі встановлюють значимість учня залежно від батьківських статків). Діти батьків, які виділяють кошти на клас/школу/вчителя стають улюбленцями (і навпаки). Відбувається штучна селекція, поділ дітей на «перший» і нижчі «гатунки» за ознаками не дитячих досягнень, а батьківських. Таким чином, включаються зовнішні фактори визначення «жертви» в групі.

Вплив педагога на формування системи цювань у колективі може відбуватись не лише за матеріальними ознаками «мажор/нищеброд», але й за інтелектуальними ознаками («відмінник/двієчник»), чи особливостями психології дитини («гіперактивна/гіперпасивна дитина»).

Нетолерантність та популяризація насильницьких моделей поведінки

Однак, ще більшою проблемою є не стільки сама нерівність, скільки нетолерантність суспільства до відмінностей, які існують у суспільстві. Нездатність суспільства, батьків, учителів усвідомити індивідуальні особливості кожної людини передається дітям.

Для більшості ініціаторів шкільного терору поштовхом для здійснення насилля є не бажання здійснити агресію (це зустрічається лише у схильних до садизму дітей). Визначальним є нерозуміння цінностей інших. Булінг – формується через дегуманізацію жертви. В їх розумінні жертва завжди – «лох», який не заслуговує на повагу. Це дозволяє кривдникам шкодити без почуття провини, співчуття чи емпатії.

В українському суспільстві взагалі ситуація з толерантністю двояка. З одного боку, суспільство визнає загальну рівність прав. Тобто, теоретично, українець вважає, що всі є рівними. А з іншого – на індивідуальному рівні

сформовано неприйняття «іншого». Тобто, на практиці, в безпосередньому спілкуванні, толерантність замінюється неприйняттям.

Ця особливість яскраво проявляється у системі інклюзивної освіти. За даними Міністерства освіти та науки, станом на кінець вересня в українських школах навчались 65 тис. 286 дітей-інвалідів, тобто 1,8% від загальної кількості учнів. Або приблизно кожен 50-тий учень. Тобто в середньому - одна дитина-інвалід на два класи.

За даними опитування ЮНІСЕФ, 96% вважають, що інваліди повинні мати рівні права. Але – лише 13% готові бачити їх серед друзів чи однокласників дитини.

Аналогічна проблема (розуміння проблеми у цілому, але неприйняття на персональному рівні) існує і до різних етнічних громад, до переселенців, до біженців. Яскравим прикладом стали масові заворушення місцевої громади Яготина проти розміщення в їхньому місті пункту тимчасового розміщення для

біженців. Водночас, на практиці суспільство навряд чи могло б відчати негативний вплив від біженців. Їх число по відношенню щодо загальної чисельності населення - мізерне. Станом на січень 2017 року, 3,3 тис. мали статус

Українець розуміє нерівність у цілому та необхідність надання рівних можливостей для всіх, але на персональному рівні – не приймає «інших» людей

біженця, ще 6,5 тис. претендувало на такий статус. Безперечно, це говорить про те, що українська соціальна культура більшою мірою перебуває під впливом

стереотипів, а не реальної практики.

Схожа ситуація і щодо внутрішніх переселенців. Відповідно до опитування КМІС (липень-серпень 2016 р.), позитивно чи нейтрально до переселенців ставляться 87% населення. У той же час, 23% переселенців за два роки на новому місці не могли встановити постійних контактів з місцевим населенням. Тобто, кожен четвертий не сформував постійної комунікації з місцевими жителями, причиною чого є упереджене ставлення до переселенців.

31% внутрішньо переміщених осіб, відповідно до того ж дослідження, зіштовхувались з обмеженням власних прав. 22% місцевих вважають, що переселенці призвели до погіршення ситуації в їхньому населеному пункті.

Нетолерантність дорослих щодо інших категорій осіб, до «інакших» калькується дітьми, тобто трансформується у нетолерантність на рівні класу, визначаючи жертву чи навіть ініціатора шкільних знущань (зворотний «захисний вектор») серед дітей з уразливих категорій.

Важливу роль у поширенні булінгу відіграє рівень прийнятності того чи іншого виду поведінки у суспільстві, тобто – набір стереотипних реакцій на ту чи іншу подію або ту чи іншу групу (патерн). Зокрема, прийнятними для багатьох українців жертвами «мови ворожнечі» виступають мешканці окупованих територій, росіяни, роми, представники сексуальних меншин, особи з високою

вагою (зокрема, 18,1% дівчат та 24,2% хлопців в Україні страждають від зайвої ваги – дослідження NCD Risk Factor Colloboration).

Знову ж таки, негативні патерни дорослих вбирають у себе і дитячі колективи. Що призводить до негативного ставлення до таких осіб на рівні класу чи групи дітей.

Цькування у школі, як і в будь-якому іншому місці, – це результат поділу групи на «свій»/«чужий». Поляризація суспільства сприяє не лише спрощеному світосприйняттю, а й дає певну опору в житті. Тобто, єднання власної груп, яке побудоване на принципі ненависті до всього іншого. Можливо тому, в політичних та соціальних системах, які і побудовані за принципом поляризації «свій-чужий», тобто ідеологічних суспільствах, знуцання зустрічаються значно частіше.

Спрощення поляризації суспільства відбувається під час зовнішньої агресії (що ми спостерігаємо в Україні), коли будь-які дії, які не відповідають інтересам групи, можуть оцінюватись як здійснені в інтересах ворога. Саме тому, в школах одним із сучасних обзивань із винятково негативним контекстом стало слово «сепаратист», яким називають не стільки прихильників Росії, скільки – тих, хто намагається суперечити групі в різних питаннях.

Крім того, на загальному рівні популяризації насилля в школі сприяє поширення практики агресивної поведінки у суспільстві.

З одного боку, йдеться про символічну популяризацію – тобто, через систему фільмів з агресією, електронних ігор. Більшість вчених вказують на тісний зв'язок між переглядом агресивного контенту і посиленням насильницької поведінки у дітей. Хоча, частина дослідників сходяться на думці, що зростання агресивності після фільмів чи ігор властиве виключно тим дітям, які мають такі агресивні схильності.

З іншого боку, - популяризація реального насилля. Йдеться – про систему побудови порядку денного ЗМІ. Споживацьке суспільство вимагає, щоб на перші позиції виносилась інформаційна продукція з агресією та насиллям, яка привертає увагу людей.

Проблеми сімейного виховання

Ми маємо розуміти, що сім'я є основним джерелом, який визначає поведінку дитини в

12,5 хвилин щодня – світова практика спілкування батьків з дітьми.

колективі. Тобто, у більшості випадків, як жертви, так і ініціатори формуються завдяки ситуації та особливостям виховання у

власних сім'ях. Йдеться про:

1. Відсутність комунікацій з батьками. За даними дослідників, батьки проводять з дітьми 12,5 хвилин щодня. З них 8 хвилин – нотації та директиви.

Відсутність зв'язку з дорослими є однією з найважливіших причин розгортання шкільного насилля. Зокрема, через відсутність спілкування «жертва-батьки», переслідувачі розуміють власну безкарність та проводжують вчиняти насильницькі дії.

Є природні причини переривання комунікацій – зокрема дорослішання підлітків, необхідність приватності та пошук власного «я». Але є й соціальні – зміна системи цінностей суспільства. Сім'я для багатьох стає другорядною у системі координат сучасної людини, висуваючи на перший план індивідуальні та меркантильні інтереси.

Ще змалку дитина, позбавлена спілкування з матір'ю, може мати затримки у фізичному розвитку.

В дитячому віці відсутність комунікацій з батьками призводить до:

1) Передача базових цінностей відбувається через «вулицю», а не через сім'ю, що призводить до можливості домінування «природного інстинкту» (ховайся, тікай), а не соціальних норм. Відповідно – посилюються підстави для формування «тваринницької», і зменшуються – до «людської» поведінки. Таким чином, закладаються підстави для прийняття насильницьких методів побудови ієрархії в класі. У результаті значною підтримки серед таких дітей можуть набути альтернативні соціальні цінності, наприклад, для частини з них стає

властива романтизація кримінальних «понять». Наприклад, згаданий «кодекс честі», «брат за брата» (визначення домінуючим не поняття справедливості, а поняття групи).

2) Неспроможності батьків втрутитись на першочергових етапах булінгу. Відсутність інформації створює видимість «нормальності» ситуації. За таких обставин батьки розуміють, що дитина стала жертвою насилля у школі вже тоді, коли конфлікт набув гострої фази.

У крайньому випадку відсутність комунікацій між поколіннями може призвести і до дитячого суїциду.

2. Гіперопіка над дитиною. За таких обставин дитина виходить із сімейного оточення у зовнішній світ позбавленою можливості самостійно вирішувати проблеми. Такі діти постійно перебувають у пошуку людини, яка б вирішувала проблеми за них. Вони не спроможні за себе постояти, і не розуміють важливість прийняття норм інших.

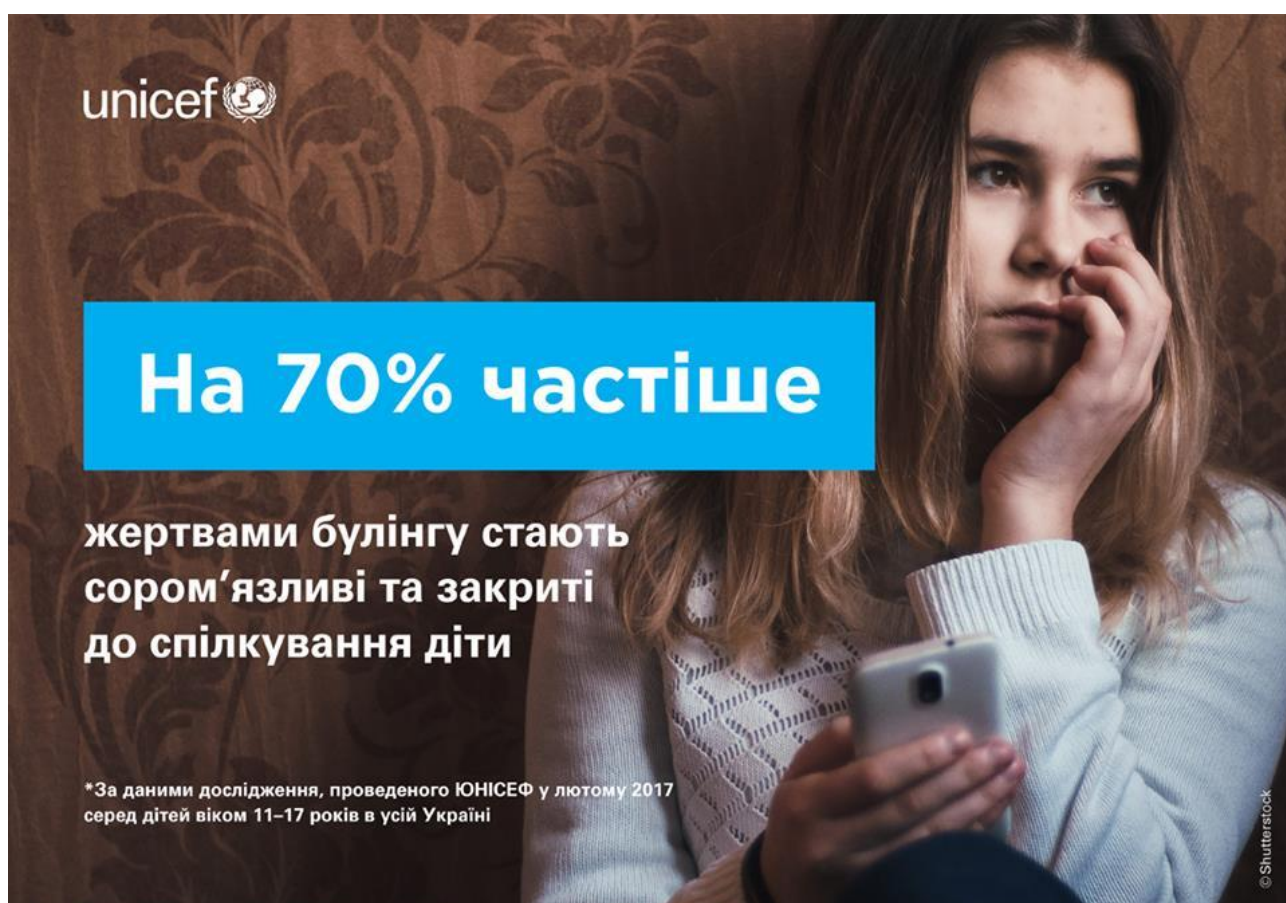
Дитина не має навиків ні проявляти ініціативу, ні вибудовувати систему захисту своїх інтересів. Таким чином, ці діти вже готові прийняти модель, яка буде нав'язана активними дітьми, не залежно від свого місця у цій моделі (спостерігачі, жертва).

Гіперопіка переростає у гіперконтроль. Батьки можуть контролювати кожен крок дитини як в реальності, так і у віртуальному житті. Це призводить до того, що дитина намагатиметься обійти цей контроль і якщо їй вдається (а в більшості випадків – це відбувається), то батьки втрачають авторитет для неї. Якщо ні - вона втрачає спроможність відстоювати власні інтереси.

3. Авторитарний стиль виховання дитини. Надмірний авторитаризм у батьківському вихованні призводить до того, що діти сприймають світ як постійне джерело загрози. Дитині постійно не вистачає любові та ласки. Вона не є достатньо гнучкою, щоб швидко прийняти зміни, які можуть відбутись у навколишньому середовищі та у системі цінностей.

Зона дискомфорту для них – усе нове, усі нові групи, зміни в групі. Особи, які не є членами групи, апріорі вважаються ворогами. За авторитарного стилю можуть сформуватись як свідки (дотримання норм ієрархії в групі), так і жертви.

Авторитарний стиль призводить до боязні контакту із зовнішнім світом. Діти стають замкненими, бояться зробити помилки (у тому числі й не розпізнають чіткі межі дозволеного самозахисту, а відповідно не застосовують його зовсім), є мовчазними та сором'язливими. За даними ЮНІСЕФ, саме замкнені та сором'язливі діти у 70% випадків стають жертвами цькувань.

unicef

На 70% частіше

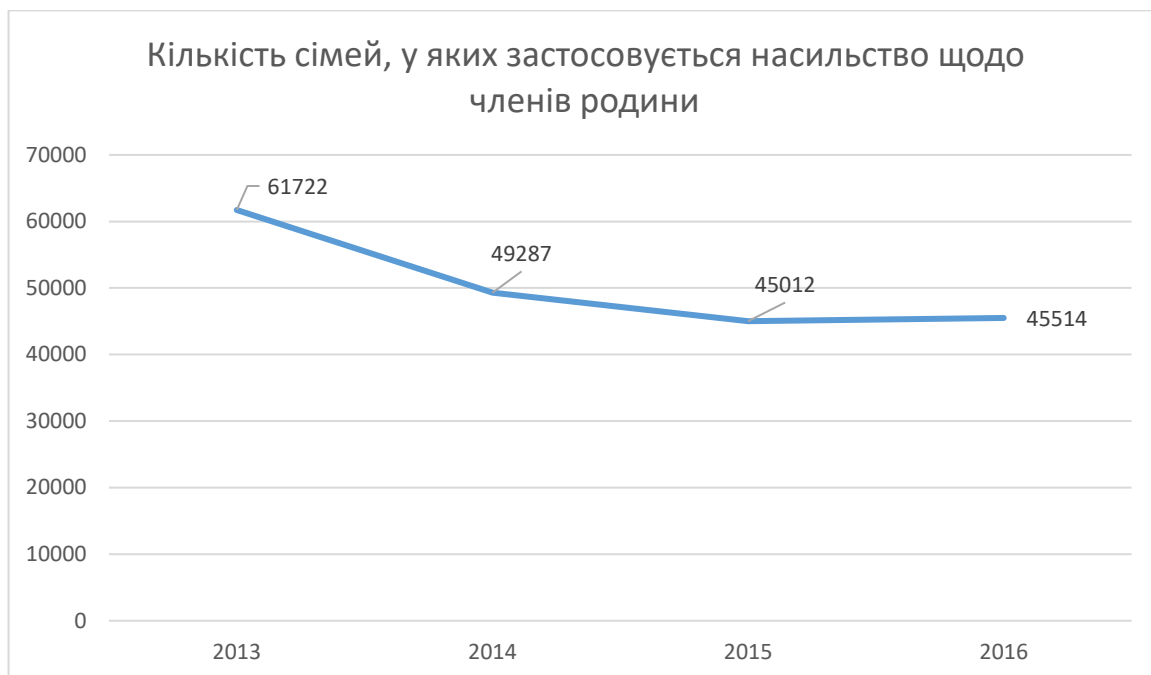
жертвами булінгу стають сором'язливі та закриті до спілкування діти

*За даними дослідження, проведеного ЮНІСЕФ у лютому 2017 серед дітей віком 11–17 років в усій Україні

© Shutterstock

4. Насилля у сім'ї. Більшість дітей калькують поведінку дорослих в інших колективах.

Якщо в сім'ї традиційним є насилля щодо інших членів, то швидше за все, діти будуть застосувати насилля в інших колективах.

Кількість родин в Україні, у яких застосовується насилля в сім'ї, з початку військових дій на Сході мало чітку тенденцію до зниження – на 27% протягом двох років (2013-2015 рр.). На нашу думку, - це вплив агресивного середовища, яке призвело до того, що люди все більше орієнтуються на зону безпеки – власні сім'ї. Однак, ситуація 2016 року показала, що ця тенденція була тимчасовою – вона завершилась і розпочався процес зростання (збільшення на 1,1%).

Але сучасна проблема України у тому, що психологічне сприйняття зовнішніх загроз знижується (ефект звикання до насилля), а насилля як метод все більше популяризується у суспільстві. Тому можна спрогнозувати, що рівень насилля у сім'ях буде зростати та з часом перевищить довоєнні показники, а рівень уваги до дітей – знижуватись.

Щодо наслідків для булінгу, це – не лише перспектива росту, але й розуміння, що орієнтовно кожен сотий школяр проживає у сім'ї, де

За результатами 2016 року вперше за час війни зросла кількість сімей в Україні, в яких застосовується насилля.

застосовується насилля. До того ж, йдеться лише про сім'ї, які перебувають на офіційному обліку. А враховуючи неохочість українців скаржитись (особливо на сімейні

проблеми), можна допустити, що кількість таких сімей і кількість школярів, що проживають у них – в рази більше.

Проведені дослідження показують, що насилля над дитиною існує в усіх неблагополучних сім'ях. Окремі дослідники вказують на те, що насилля над дітьми – характерна ознака такої сім'ї. Правоохоронці стверджують, що у 50% діти з сімей, де практикується насильство, схильні до вживання алкоголю чи наркотиків.

Насилля в родині призводить до проєкції (перенесення) насилля на інші соціальні площини, у яких перебуває булер. Для цих дітей насилля стає нормою, і вони фактично калькують роль батька (матері), які шляхом застосування/прийняття фізичного чи психологічного насилля, доводять свою значимість/підкорення щодо інших дітей.

Насилля старших братів/сестер над молодшими також призводить до перенесення такої поведінки молодшими братами/сестрами на менших дітей.

Відсутність повноцінної уваги до дитини разом з постійним застосуванням насилля у сім'ї можуть призвести до двох крайнощів – як схильності дитини до

садизму, так і схильності до мазохізму. Адже дитина може зробити висновок, що побиття її батьками приносить їм задоволення, а її біль – підтвердження любові до неї. Така модель переноситься дитиною (дорослою людиною) на інші колективи. Тобто, і з психологічного боку позиціонує її роль у житті як «жертви» чи «переслідувача». І ця роль не просто випадкова – вона приносить дитині/дорослій людині задоволення, перетворює її девіантність у «зону комфорту».

5. Передача дорослими патернів поведінки - опосередкована популяризація нетолерантності. Дорослі можуть несвідомо привчати дітей до негативного ставлення до певної категорії осіб (сусідів, жінок, «нищобродів», інвалідів, людей з іншим кольором шкіри та нетрадиційної сексуальної орієнтації). Передача цінностей та моделей поведінки нетолерантності та насилля може відбуватись через розмови дорослих, негативні емоції батьків, вчителів.

Нетолерантна поведінка не стільки схиляє до фізичного насилля, скільки виправдовує потенційне насилля, яке може бути нанесено «лохам» чи нелюдям.

Крім того, нетолерантна поведінка прямо формує опосередковані форми булінгу – ігнорування, поширення чуток. Йдеться не лише про якісь соціальні групи - дорослі можуть засуджувати зачіски чи одяг інших, а відповідна модель поведінки передається і дітям.

Проблеми шкільної системи

Школа (вчителі) також значною мірою можуть виступати ініціаторами процесів знущання у класі.

1. Поширеною залишається культура репресивних заходів.

По-перше, чітко сформоване уявлення, що будь-які проблеми можна вирішити шляхом системи покарань. Разом з тим система заохочень зациклена виключно на оцінках, а переорієнтація активності дитини/лідера класу на конструктивні сфери лишається недорозвиненою.

По-друге, на практиці часто використовується система групових покарань – карається весь клас, особливо вчитель чи шкільна адміністрація коли не

виявили винного. А це формує відповідну «дідівщину» у групі, загострює ієрархію в групі та відповідно – внутрішнє насилля.

2. Маніпулювання учителем колективом за допомогою булінгових форм. Вчитель може це робити свідомо (для постійного впливу на дітей) або не свідомо – просто як покарання, яке переростає у системне приниження. Зокрема, педагогом можуть прийматись рішення про приниження дитини перед колективом. Це чітко позиціонує статус жертви у колективі та робить насилля практично легітимізованим «зверху».

Ініціювання може бути прямим (виставлення вчителем дитини як «обмеженої» перед класом), так і опосередкованим – тон розмови, погляди тощо.

3. Ігнорування проблеми на рівні школи. Частина вчителів, які знають про булінг у класі, просто ігнорують це явище. У свою чергу більшість дітей, оглядаючись на таку позицію з боку вчителів вважають, що це є прийнятною формою поведінки.

Ще однією складовою формування шкільного насилля є відсутність уваги до позашкільного життя. На сьогодні лише третина українських учнів є залученою до позашкільних форм освіти, а відповідно – вони представлені самі собі. Ця проблема – зайнятість та позашкільний розвиток перебуває між сімейним та шкільним вихованням. Школи після уроків уже не контролюють учнів і батьки до повернення додому практично не спроможні здійснити такий контроль.

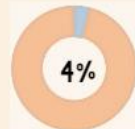

1 соціальний педагог на 876 учнів

19%

учнів з багатодітних сімей

4%

учнів з сімей зі складними сімейними обставинами

32,8% - лише третина учнів відвідує позашкільні навчальні заклади

1 шкільний психолог на 424 учня

Близько 20 тис. (0,6%) - учні з числа переселенців

3910 дітей стоять на об'їку в поліції

392 663 родини в Україні - малозабезпечені

За даними Міносвіти та Мінсоцполітики України

Більшість дослідників сходяться на тому, що однією з причин цькування, є проблема «вільного часу» для дитини. Крім того, позашкільні форми освіти – це не стільки профілактика булінгу, як засіб формування дитячої індивідуальності, випробовування різних соціальних ролей у своєму житті та – засіб депозиціонувати для дитини ролі «жертви» чи «свідка» шкільного насилля.

Біологічно-вікові особливості дитини

Щодо вікових особливостей, то привертає увагу те, що в середніх класах школи відбувається активний пошук власного «я». Крім того, саме в цей період відбувається розуміння власної ролі в соціальному світі. І водночас – зростання критичності до себе, до своєї зовнішності (одяг, риси). Тому здійснення насилля за зовнішніми ознаками дитини в цьому віці відіграє важливу роль, оскільки досить гостро сприймається дітьми.

Надмірна імпульсивність підлітків – піддатливість емоційним рішенням. Як правило, це призводить до частих провокувань жертви, до схильності булера здійснювати насилля під приводом змін у поведінці жертви, до схильності підлітків до фізичних методів протистояння і до формування підтримки булером своєї діяльності з боку спостерігачів.

У підлітковій психології є таке поняття як «алекситимія» – нездатність частини підлітків висловлювати свої емоції. Не висловлене почуття призводить до того, що проблема психологічно може сприйматись значно гостріше, ніж вона є насправді.

У дітей відбувається формування префронтальної частини головного мозку. Вона відповідає за свідоме прийняття рішення – з урахуванням реальних наслідків, за знання правил, за розуміння власних та чужих емоцій, оцінювання ризиків. Повністю вона приєднується до кори головного мозку орієнтовно в двадцятирічному віці.

Таким чином, ми у жодному випадку не можемо надати дитині можливості повністю самостійно приймати важливі рішення, оскільки навіть біологічно вона не визріла до самостійних рішень.

Крім того, близькими до біологічних є групові причини. Діти, що не беруть участі у процесі відстоювання інтересів групи (тобто, не зайняті в жодній з позашкільних активностей класу), можуть стати жертвами переслідування через неприйнятну поведінку для групи.

За великим рахунком, насилля у дитячому колективі – це конфлікт між природними інстинктами та соціальною реальністю. Фактично, побудова ієрархії розпочинається в осіб, які не мають досвіду та не повністю прийняли соціальну реальність. Тому, як і у випадку із загальною людською нерівністю, булінг неможливо повністю усунути з життя.

Насилля ж, яке стає прийнятним під час конфлікту природних інстинктів та норм соціальної дійсності, має наслідком прийнятні форми насилля у дорослому колективі. Відповідно, усунення процесів цькування передбачає роботу не лише з дитячим колективом, але й соціальною дійсністю до якої прямує дитяча свідомість під час свого формування.

ЖЕРТВИ, СВИДКИ ТА ПЕРЕСЛІДУВАЧІ. НАСЛІДКИ БУЛІНГУ

У цьому розділі ми більшу увагу звернемо на індивідуальні наслідки шкільного насилля для всіх категорій дітей (про соціальні наслідки йшлося у першому розділі).

У результаті шкільного булінгу та позиціонування ролі в дитячому колективі, майбутній член суспільства сприймає загальну систему поведінки та систему людської нерівності та моделі ефективної (як для цього члена) поведінки в цій системі. Крайнощі такого прийняття – повне прийняття соціальної системи з усвідомленням неможливості її змін, або ж – повне неприйняття системи існуючих у суспільстві цінностей, тобто – формування асоціальної поведінки.

Якщо дитина зрозуміє, що протистояти насиллю в класі неможливо, то в подальшому вона так само пасивно сприйматиме всі негативні зміни, що відбуватимуться навколо неї. Звідси, особистість зможе реалізувати лише одну – функцію в колективі – прийняття його норм. Навіть більше, вона не матиме внутрішньої спроможності змінювати ні колектив, ні його цінності, ні суспільство у цілому.

Привертає увагу те, що насилля у дитячому колективі негативно відображається на якості освіти у школі. Йдеться не лише про зниження пізнавальних спроможностей в дітей. Спостерігачі та жертви відчувають страх відвідувати школу, переслідувачі віднімають забагато часу в педагогічного колективу, розпорошуючи його не на передачу нових знань, а роботу над складними підлітками. Дослідження показують, що жертви булінгу найбільше схильні до того, щоб «кидати» школу.

Відповідно до досліджень Всесвітньої організації охорони здоров'я (2016 р.), виокремлюються не лише психологічні, але й медичні наслідки впливу шкільного насилля на дитину. Так, знущання над дітьми, за даними цієї ВООЗ, призводить до:

- соматичних наслідків таких як головний біль, біль в спині та животі;

- психологічних розладів (депресія, поганий настрій, нервозність, почуття самотності та думки про суїцид);

- психологічна дезадаптація – неспроможність сформуватись повноцінному індивіду, який би відповідав вимогам суспільства;

- розвитку стійких моделей асоціальної поведінки, серед яких агресія, насильство;

- поширення алкоголізму та наркоманії через негативні поглинені емоції (тобто замовчування випадків насилля);

Крім того, інші дослідники вказують, що унаслідок шкільного насилля:

- знижується активність мозку та існують ризики так званих масивних розумових блоkad;

- знижується імунітет, що призводить до частих захворювань дитини;

- діти не можуть більше концентруватися на навчанні, що яскраво спостерігається у школах з високими показниками булінгу;

- існують проблеми зі сном як у жертв, так і у свідків та переслідувачів;

- втрачається впевненість у власних силах;

- ускладнюються соціальні комунікації, страх розмовляти з певними людьми, формується закритість та боязнь публічності, колишня жертва та булер більшою мірою схильні до самотності;

- проблеми з кар'єрним зростанням у дорослої людини.

Частина дослідників вказують, що робити акцент на типових особливостях дитини, які призводять до того, що вона може стати жертвою чи переслідувачем, некоректно, оскільки будь-хто може опинитись на місці «ізгоя». Водночас, сам процес цькування формує у людини певні моделі поведінки, які так чи інакше впливають на подальше життя особи.

Жертва. Основна проблема жертви – це формування (чи загострення уже сформованої) заниженої самооцінки. Не завжди занижена самооцінка призводить до того, що людина знаходиться на найнижчих щаблях людської ієрархії. Навпаки – для окремих осіб це може стати викликом, що може призвести до певних досягнень в різних сферах.

Як правило, жертви шкільного насилля (особливо, якщо це має системний характер) стають тривожними, нещасливими дорослими, з постійними проблемами щодо впевненості в собі.

Одним із прямих наслідків булінгу є виключення дитини з групи. Йдеться не про пряме виключення з класу, а про ізоляцію особи від неформальних заходів групи – як у реальному (позашкільне життя), так і віртуальному світі (спілкування в соціальних мережах). Складається ситуація, коли дитина формально перебуває у колективі, а реально – перебуває поза ним. У результаті, ця дитина не просто відчуває дискомфорт, який пізніше переростає у фрустрацію. І таким чином, розвиток цієї дитини може призвести до антисоціальних форм.

У жертв шкільного насилля штучно формується ненависть до людей – з одного боку, і вимога певної компенсації (сатисфакції) від людства (інших осіб), - з іншого. У крайньому вигляді, це може призвести до того, що ця дитина перетвориться у маніяка, який буде прагнути помсти. Зокрема, мали проблеми зі спілкуванням з колективом американські школярі, які влаштували масовий розстріл у своїй школі «Колумбайн» 20 квітня 1999 року. Постраждало 37 осіб, з них 13 убито. Крім того, зафіксовано десятки випадків наслідування цього розстрілу і не лише в США. Не менше двох випадків шкільних розстрілів було здійснено дівчатами. Випадки шкільних розстрілів зафіксовані й у 2017 році.

Як стверджують слідчі Секретної служби США, єдиним спільним мотивом, що об'єднував підлітків, які здійснювали масові розстріли у себе в навчальних закладах, стали переслідування з боку однокласників/одногрупників та як наслідок їх відчуження від колективу.

Тобто, знущання у школі можуть призвести до відповіді з боку жертв. Для одних це може бути розстріл однокласників, а для більш мирних форм – знущання жертв над молодшими дітьми, братами/сестрами чи тваринами. Таким чином, булінг може сформувати «ефект доміно» - тобто збільшити, а подекуди й інтенсифікувати насилля.

Жертви шкільних знущань схильні до депресій. А це формує іншу крайність – самогубство. За даними досліджень у Фінляндії, діти, які ставали жертвою переслідувань, у 4-ри рази більше схильні до суїцидальних настроїв, ніж їх однолітки, які не були об'єктами булінгу.

Лише у 2016 році в Україні від самогубства загинуло 115 дітей.

Тенденція свідчить про скорочення числа самогубств серед українських дітей в останні роки. На фоні загального числа суїцидів (разом з дорослими складає 8-9 тис. щороку), дитячі самогубства становлять мізерний відсоток в Україні (приблизно 1% від усіх самогубств).

Однак, ця статистика не має заспокоювати. Бо, по-перше, ми маємо враховувати зниження відсотку дітей до дорослих унаслідок низької народжуваності. А по-друге, – «випадіння із статистики» дітей, які проживають на окупованих територіях.

Крім того, заявлена кількість самогубців в Україні не є остаточною. Адже йдеться про ті суїциди, які закінчились смертю. А світова статистика свідчить, що на кожен реалізований суїцид припадає 19 реальних спроб його здійснити. Тобто, близько 2-2,5 тис. дітей в Україні щороку намагаються звести рахунки з життям.

2-2,5 тис. дітей в Україні намагаються щороку покінчити життя самогубством

У будь-якому випадку, за кожною дитячою смертю – не просто непрожите життя, а й тягар, який батьки будуть нести все життя. Вони можуть навіть не розуміти,

чому несуть цей тягар і винитимуть себе. Хоча, в цьому є частка правди – у більшості випадків нормальні стосунки, дієві комунікації у сім'ї призводять до того, що підліток справляється й з іншими проблемами.

Таким чином, до дитячого суїциду, в більшості випадків, призводить та ж причина, що і до булінгу – відсутність комунікацій між поколіннями.

Суїцидальні думки досить поширені серед підлітків (імовірно через різке та емоційне сприйняття реальності). 85% дітей замислювались взагалі щодо суїциду, а 27,2% дітей інколи втрачали бажання жити.

93% скоєних суїцидів не були спонтанними. Тобто, людина певний час готувалась до того, щоб піти з життя. Підлітки, які намагаються закінчити життя самогубством, у більшості випадків посилають сигнали батькам, близьким та друзям про свої наміри. І саме батьки мають обов'язково звернути увагу на зміни у поведінці дитини, особливо якщо:

- посилене акцентування на тому, що він ізгой («Вам буде краще без мене», «я нікому не потрібен»);
- існує постійне прагнення дитини усамітнитись;
- дитина сама ініціює прямі розмови про смерть та самогубства;
- висловлюються непрямі самопогрози («пожив і вистачить», «набридло життя»);

- дитина упорядковує свої справи (роздача друзям майна, що вважалось дорогим підлітку; складання одягу) – якщо раніше така поведінка не була властива дитині;
- відбуваються різкі зміни поведінки та перехід до крайнощів (стали багато/мало їсти, охайними/неохайними, багато/мало спати, надмірно активні/пасивні)
- у щоденниках, записках, чернетках дитини з'являються написи щодо смерті та самогубства;
- інформаційний контент профіля дитини у соцмережах, якщо на останньому з'являються людо- та життєненависницькі послання;
- спадковість та наслідування – ризики учинення суїциду зростають після самогубства/спроби самогубства серед однолітків, родичів чи поширення інформаційного контенту щодо самогубств через ЗМІ (так званий «ефект Вертера» - тобто наслідувачів самогубць);
- повторюваність – ризики спроб самогубства зростають коли дитина уже намагалась його здійснити, кожна друга дитина повторила спробу покінчити з життям;
- ризик самогубства зростає, коли знущання стосуються забобон, табу у тому чи іншому суспільстві, зокрема - пов'язаними з сексуальною орієнтацією.

Звичайно, дитина може намагатись маніпулювати батьками за допомогою загроз суїциду. Тобто, привернути до себе увагу. Але це той випадок, коли серйозний намір від маніпуляції відрізнити практично неможливо. Тому батьки мають реагувати на будь-яку суїцидальну чи депресійну поведінку – у цьому випадку краще гіперболізувати ситуацію, ніж втратити дитину.

Багато дітей реально не усвідомлюють наслідків суїциду. По-перше, питання незворотності – більшість дітей вважають, що їх урятують. По-друге, вони вважають, що їхнє життя – це справедливий аргумент доведення своєї правоти в шкільному конфлікті, так і покарання булера.

Відповідно до досліджень західних вчених, у 40% дитячих суїцидів мова йшла про складнощі адаптації підлітків у колективі. Тобто, дві п'ятих випадків суїцидів відбувались через булінг. Крім того, жертви шкільних знущань у 5-10 раз частіше, ніж діти інших категорій, намагаються покінчити життя самогубством.

У цьому контексті необхідно згадати і так звані «групи смерті» у соцмережах. Однак, ми маємо зауважити, що вони є не причиною смерті, а радше місцем для локалізації підлітків, яких цікавить питання смерті (як і крайнощів узагалі). Не групи смерті призводять до самогубства, а ізоляція дитини в групі та відсутність комунікацій з батьками штовхає дітей виконувати завдання у цих групах. Такі групи можуть бути алгоритмами дій, а не причиною до суїциду. Крім того, виходячи з того, що кількість дитячих самогубств знизилась у 2016 році, ми можемо зробити висновок про відсутність/незначний вплив цих груп на дитячі суїциди.

Однак і без крайнощів у вигляді убивств однокласників та самознищення, жертва стає схильною до девіантної поведінки: це і згаданий ефект доміно поширення булінгу, і схильність до певних видів самодеструкції (самобичування, самопобої, алкоголізм, наркоманія).

Жертви та свідки булінгу часто стають екстерналами – людьми, які залежать від думки інших, неспроможні позиціонувати свої інтереси та завжди займають позицію підкорення. Ця модель поведінки закладається у дитячому віці і без корекції може призвести до пасивності та неартикульованості інтересів уже дорослої людини.

40% дітей-самогубців мали проблеми зі спілкуванням у колективі

Екстернали, на відміну від інтерналів, перекладають повністю відповідальність за все, що відбувається у їх житті, на зовнішні сили і не намагаються усвідомити

власну значимість. Вони песимістичні, відчувають, що від них нічого не

залежить, все залежить від обставин, а вони — пішаки в цьому житті. Така людина позбавлена можливості розвиватись, вона не може ні поставити собі мету, ні її досягти.

У соціологічному вимірі (що особливо важливо для України), з маси екстерналів формується патерналістичне суспільство. Люди перекладають всю відповідальність і надію на державні структури і, таким чином, знижують навіть потенційні можливості формування в особи громадянської відповідальності.

Жертви, як правило, не мають друзів. Зовнішніми причинами того є розуміння більшості свідків булінгу, що дружба з жертвою є неприйнятною. Особливо, коли формується ієрархія у колективі, а всі соціальні відносини та ролі сприймаються занадто різко і однозначно. Внутрішніми причинами цього виступає відсутність комунікаційних навичок у жертви. Тобто, вже в новому колективі та в дорослому житті, вона не усвідомлює цінність дружби та залишається самотньою.

Як зазначають дослідники, жертві дитячого переслідування складно знайти для себе роботу. Більше того, їх заробітна платня, як правило, є нижчою, ніж у тих, хто в дитячому віці не ставав жертвою шкільного терору.

У результаті діти, які ставали жертвою шкільного насилля, виявляються неспроможними налагоджувати соціальні відносини в інших колективах та у дорослому житті. Вони також мають проблеми і з навчанням, у тому числі й через те, що вимушені були прогулювати школу через страх повторюваності знущань.

Жертви стають замкнутими та сором'язливими. Роль жертви у дитячому колективі трансформується в аналогічну позицію у дорослому житті. Тому, навіть якщо дитина навчиться формувати якісь горизонтальні зв'язки, вона відіграватиме другорядну роль в інших колективах, продовжуючи «накручувати» себе щодо власної неповноцінності.

У своєму ставленні до конфлікту, як правило, формується два типи жертви, одні постійно намагаються його уникнути, тим самим не стільки вирішуючи конфлікт, скільки відтягуючи його. Інші – навпаки можуть агресивно реагувати

на всі спроби їх переслідування, тим самим загострюючи протистояння. В обох випадках, ці категорії дітей стають неспроможними вирішувати конфлікти, які виникатимуть і в дитячому, і в дорослому віці.

Переслідувачі (булери) відіграють найважливішу роль в процесі приниження жертви.

Дан Олвейс виоремлює такі типи поведінки переслідувача:

1. приниження як засіб досягнення своїх цілей;
2. імпульсивні діти зі слабким самоконтролем;
3. діти позбавлені емпатії та співчуття до інших;
4. агресивні діти, які потребують «жертву» для власного самоствердження;
5. нарцисизм – намагання використовувати приниження інших як засіб перебування у центрі уваги колективу.

Переслідувачі через гіпертрофоване самозвеличення у дитячому колективі, як правило, перебільшують своє значення. Вони неадекватно сприймають норми регулювання соціального життя (вважаючи, що вони залежать від їх волі) і переконані, що можуть змінювати їх у будь-який момент відповідно до власних бажань. Фактично, їх найбільша проблема – неспроможність прийняти норми груп, в яких вони перебуватимуть у подальшому житті.

Не дивно, що завдяки такій позиції значна частина ініціаторів шкільних знущань стають злочинцями та отримують судимості уже в молодому віці. За даними Олвейса, близько 60% тих, хто були ідентифіковані як переслідувачі здійснили хоча б одне правопорушення до 24-річного віку.

Такі особи можуть перерости у авторитарних керівників, якщо у них склались адекватні умови у житті. Однак, як правило, соціальні ліфти для них не працюють, оскільки їм складно ураховувати норми нових колективів. І в цілому, переслідувачам складніше взагалі отримати навіть повну середню освіту.

Переслідувачі, як правило, мають низьку здатність до емпатії. Тому, почуття інших для них не важливі. Це також призводить до того, що їх

комунікаційні навички є заниженими, а відповідно – їм складно сформувати власну групу в дорослому житті, де насилля не є визначальною нормою для підтримки іншими членами групи. Булерам властива надмірна агресивність, тому як правило, ці діти не схильні до компромісів та поступок, що гальмує їх соціальні навички «дорослого світу».

Для булерів, як і для жертв, існує проблема залишитись самотнім. Йдеться про те, що вони не розуміють цінності дружби – всі їх шкільні товариші були близькими лише через страх та силу, а у дорослому житті ці цінності вже нівелюються. Та і сама дружба заснована на цих складових – завжди тимчасова.

Ці висновки підтверджуються даними ВООЗ, за якими підлітки, які беруть участь у знущаннях, частіше повідомляють про негативний досвід, пов'язаний з навчанням у школі, який проявляється в поганих відносинах з однолітками і вчителями. Тобто, вони мають проблеми у розбудові як горизонтальних, так і вертикальних зв'язків. Хоча інші дослідники зауважують, що переслідувачі у дорослому віці можуть навчитись грати роль законотворчих працівників, особливо коли присутнє керівництво.

Щодо рівня самооцінки булерів, то багато вчених сходяться на думці про те, що у переслідувачів сформований найбільший розрив між реальною та ідеальною самооцінками. Тобто, ініціатори знущань завжди планують зайняти більш владну (вищу) позицію, а тому – практично завжди незадоволені тим місцем, яке вони займають у реальності.

Ще однією особливістю переслідувачів є схильність до домінування. З одного боку, вони можуть проявляти ініціативу, а з іншого – їх ініціатива передбачає неврахування інтересів інших та постійний потяг до встановлення контролю над іншими членами колективу. Відповідно, булер буде постійно зацікавлений у продукуванні конфлікту, не залежно від того чи є в цьому колективі «типова жертва» чи немає.

Переслідувачі можуть стати жертвою. І для цих осіб це ще більший психологічний удар, ніж для тих, хто був жертвою «завжди», оскільки їм доводиться падати з вищої позиції у шкільній ієрархії.

Переслідувачі толерантно ставляться до насилля як такого. Тобто, булер не визнає, що проблема створення ненормальної ситуації в групі – це його відповідальність. На його думку, вся відповідальність полягає на жертві, яка провокує таку поведінку проти неї.

І третя категорія дітей, яка бере участь у процесі цькування, – найбільша – *спостерігачі*.

Не зважаючи на пасивну роль, спостерігачі є важливим елементом булінгу. Адже саме щодо них спрямований інформаційний ефект від процесу насилля. Практично, *цькування можна вважати прототерористичним актом, у якому головна ціль – не лише здійснення агресії щодо жертви. Його ціллю є й залякування інших, з метою стимулювати або до активнішої підтримки булера (трансформація у послідовників), або – призвести до усвідомлення власної невливовості спостерігача (пасивного сприйняття реальності) та прийняття ним правил гри, яку нав'язує переслідувач.*

До того ж спостерігачі відіграють важливу роль в більшості видів насилля у дитячому колективі: і як засіб розбудови ієрархії (усвідомлення своєї другорядної соціальної ролі спостерігачами), і як засіб нарцисицзму – демонстрація своєї зверхності спостерігачам з боку переслідувачів. Більше того, спостерігачі відіграють важливу роль і в кібербулінгу, - на жертву завжди тиснутиме їх масовість, лайкання чи перепост ними інформаційного контенту з жертвою.

Роль спостерігачів у процесі булінгу підтверджується і проведеними дослідженнями серед молодших дітей, де і переслідувач, і жертва можуть мирно і навіть дружньо проводити разом час (гратись) в той час коли немає інших дітей – спостерігачів.

Спостерігачі ззовні пасивно сприймають прояви переслідування у своєму колективі. Однак, на психологічному рівні вони через себе проводять те, що відбувається у школі. Для них також властивий страх (стати жертвою), вони можуть перейматись від власної безпорадності (не можуть зупинити насилля), а

також – винити себе у тому, що вони або приєднались до переслідувача, або – не змогли зупинити його.

У більшості випадків діти усвідомлюють, що найкращий шлях у системі самозбереження – це підтримати сильного булера, особливо під загрозою стати наступною «жертвою».

Крім того, значна частина дітей позитивно ставляться до переслідувачів. Канадські дослідження, проведені у 1999 року, показують, що від 61 до 80% дітей позитивно ставляться до тих, хто застосовує агресію у колективі. Таким чином, спостерігачам не лише нав'язується пасивна роль в процесі булінгу. Вони фактично усвідомлюють, що насильницька модель поведінки є ефективною для досягнення популярності – цінності, що є надзвичайно важливою для підлітків.

Але у той же час, це ж дослідження довело, що втручання спостерігачів у процес булінгу припиняє конфлікт.

Фактично, це доводить тезу і ВООЗ, і ЮНІСЕФ про те, що основна увага в процесі формування антибулінгових стратегій має приділятися саме спостерігачам.

КІБЕРБУЛІНГ

Кібербулінг є відносно новим поняттям у системі цькування. Його формування – наслідок поширення у соціальному житті ролі комунікаційних технологій: телефонного зв'язку, Інтернету та соціальних мереж.

Кібербулінгу ми присвятили окремих розділ, оскільки вважаємо, що це не просто «оцифрований» булінг. Це – самостійний вид переслідування людини, який має цілу низку специфічних особливостей.

Припинення у мережі може бути додатковим до системи реального цькування, що посилює і його вплив на жертву, і його наслідки. А може існувати окремо від реальності, тобто бути самостійним видом переслідування. Тобто не пов'язаним із статусом дитини у реальному житті.

Переслідування у віртуальній мережі та дослідження засобів протистояння та профілактики такого тиску набувають все більшої нагальності. Тенденції показують, що людина проводить все більше часу у віртуальному просторі. По-перше, це призводить до того, що обривається зв'язок з родиною, друзями та дітьми (батьками). По-друге, збільшення часу, який проводиться за комп'ютером, технічно веде до збільшення можливостей застосування булінгу. Тому дослідження цього явища, яке, безумовно, прогресуватиме, видається одним із актуальних завдань сьогодення.

І, водночас, саме в кібербулінгу проблеми, що були властиві психологічному насиллю як такому набувають своїх пікових показників.

По-перше, інформаційні технології *поглибили розрив між батьками з докомп'ютерним дитинством та їх дітьми* ери розвитку інтернет-технологій. Йдеться про

Кількісний розрив. Частина батьків не спроможна навіть уявити, чим дитина займається в інтернет-просторі. За даними Української інтернет Асоціації, 100% дітей користуються інтернетом, у той же час як загальне охоплення інтернетом складає лише 64%. Тобто, третина (36%) українських домогосподарств не мають доступу до всесвітньої мережі. Звичайно, переважно інтернет-комунікацій позбавлені люди літнього віку. Однак, в українській родині

участь у виховному процесі одночасно можуть брати різні покоління. Тому навіть виключення з комунікацій одного зі старших поколінь, також загострює вікову відчуженість.

Кількісний розрив полягає у тому, що старше покоління не розуміє значення інтернет-технологій, а особливо соціальних мереж у житті сучасної дитини, їх значення для включення (перебування) дитини у різні соціальні групи та взагалі – не лише для віртуального світу, але й для соціального життя дитини.

Дитина, позбавлена періодичного (на рівні з її однокласниками) доступу до інтернет-мережі, сьогодні ризикує опинитись в ізоляції. По-перше, технічно – дитина вибуває зі спілкування зі своїми однолітками у віртуальному світі. По-друге, світоглядно – вона не володіє тією ж інформацією (подіями з віртуального світу) що і її однокласники, а відповідно – у реальному світі зменшуються «точки дотику» групи та дитини.

Йдеться про те, що батьки, які забороняють дитині користуватись інтернетом, ризикують, що їх дитина може стати жертвою реального булінгу в класі.

Якісний розрив. 98% підлітків та молоді, що користуються інтернетом, входять до нього щодня (за даними Google). У той час як серед батьків (візьмемо за їх вік осіб 34-44 роки і врахуємо, що це стосується лише тих, хто взагалі користуються Інтернетом) – лише 83%. Це також говорить про певне непорозуміння, що може виникати між батьками та дітьми. У тому числі й щодо часу, який діти/дорослі проводять в інтернеті.

Інформаційна революція поглибила розрив між поколіннями

Більше того, батьки, які користуються Інтернетом, як правило, використовують одні ресурси, діти – інші. Йдеться про чіткий віковий поділ в

отриманні інформації. Останнє найяскравіше спостерігається у вікових відмінностях обрання соціальних мереж. Старше покоління сьогодні «сидить» у

Facebook, а молодше в Instagram. Фактично, різні покоління проживають у різних символічних реальностях, з різними проблемами та різним порядком денним. Це не лише призводить до символічного розриву між поколіннями, але й поглиблює комунікативний розрив між батьками та дітьми.

Втрата інтелектуального авторитету батьками. Накопичена з віком інформація та досвід батьків втрачають актуальність для дітей.

Розвиток інформаційних технологій настільки пришвидшився, що дані, якими оволоділи батьки за свій життєвий досвід, втрачають нагальність для дітей. Бо, по-перше, сама реальність швидко змінюється, і досвід стає застарілим у новітніх умовах. По-друге, більшість даних, у тому числі й відповідей на питання, що турбують підлітків, можна знайти в інтернеті.

Втрачається інтелектуальний авторитет батьків, а відповідно – повністю розірвався ще один комунікативний ланцюг, що пов'язував покоління, - передача інформації. Більше того, людям у віці значно складніше опановувати нові технології, а тому діти, особливо у сучасних технологіях, є обізнанішими за батьків.

Остання особливість формує у підлітків стереотип, що батьки, у випадку виникнення проблем у кіберпросторі, зможуть не дати належної поради. І в технічному вимірі будуть праві. Досвід батьків з доцифрової сфери для підлітків, що активно користуються інтернетом, фактично не потрібен. Але проблема значно глибше, ніж комунікації між батьками та дітьми з питань комп'ютерної безпеки. Батьки, не маючи авторитету в одній зі сфер, починають втрачати авторитет для дітей в усіх інших. Відповідно, поради та директиви втрачають значимість для дітей, оскільки втрачається віра у те, що батьки, які їх дають, мають належний рівень компетенції.

Пошук альтернативних авторитетів. Особливістю підліткового віку взагалі (навіть не залежно від інформаційної революції), є поступова втрата батьками свого авторитету. Це створює ситуації, коли підлітку видається, що вдома його не розуміють, і він шукає собі якусь моральну опору поза сім'єю.

І розповсюдження соціальних мереж, призводить до того, що цією особливістю користуються у власних цілях інші. Йдеться як про кібергрумінг (використання інтернет-комунікацій для пошуку та сексуального використання дитини), так і про так звані «групи смерті» - використання теми дитячих самогубств для інших цілей: чи то фінансових, чи то політичних.

Входження у довіру в таких групах побудовано на простому принципі: *вдома на підлітка постійно кричать та не цінують, а зловмисники говорять, що він – особливий.*

Таким чином, розвиток інформаційних технологій ускладнив суттєво комунікації між поколіннями та роль сімейного виховання у формуванні дитини.

По-друге, кібербулінг – це а) цифровий; б) масовий ресурс.

Йдеться про те, що фейки, чутки, невдалі чи відредаговані фото не лише швидко розповсюджуються, але й – складно вилючаються з мережі. Вони можуть бути продубльовані на інших ресурсах чи сторінках, зберігатись на особистих комп'ютерах користувачів.

І фактично ця особливість – спроможність оперативного дублювання та масовість – прискорює розповсюдження інформації, що зачіпає інтереси дитини в Інтернеті.

Неспроможність дітей розібратись у цих складних технологіях приводить їх до думки, що це (негативний пост про них, фото, чутки): а) назавжди; б) їх поведінку засуджує (висміює) величезна група людей.

Така особливість як наявність величезної аудиторії докорінно змінює поняття *системність* коли йдеться про насилля у мережі. Якщо у реальності насилля, щоб стати системним явищем, має бути повторюваним, то системність кібербулінгу – уже передбачена широкою аудиторією. Яка, підхопивши один негативний меседж, надає йому системності шляхом перепостів та лайків. Тобто, якщо переслідувач у реальності має здійснити декілька дій щодо жертви, то в кіберпросторі йому достатньо однієї, за умови, що її повторюватимуть (розповсюдять чи підтримають інші).

Третя особливість кібербулінгу – *відсутність локалізації*. Особливістю кібербулінгу є його необмеженість часом та простором. Якщо від насилля у школі дитина може територіально захиститись у себе вдома, то насилля у мережі не передбачає такої можливості. Аналогічно і у часовому вимірі. Якщо психологічне насилля під час уроків чи у нічний час мінімальне, то завдяки постійному доступу до мережі, дитина може перебувати в небезпеці не залежно від часового періоду.

Дитина, щодо якої застосовується кібернасилля, не відчуватиме себе захищеною навіть у тому випадку, якщо вона буде позбавлена можливості входити до Інтернету.

По-перше, це призводить до того, що вона випадає із інформаційного простору (а відповідно – із соціального життя). Позбавлення дитини інтернету в разі кібер-переслідувань дитини – це природня реакція батьків від'єднати дитину від джерела небезпеки. Однак, для більшості дітей позбавлення доступу до інтернет є більшою психологічною загрозою, ніж саме насилля в інтернеті. Дитина просто уникатиме розповідати щось батькам, якщо очікуватиме на подібну реакцію. У результаті такими діями батьки самі розривають комунікативні зв'язки між ними та дитиною.

По-друге, приниження у мережі може продовжуватись після того як жертва «відключилась» від Інтернету. Це розуміє і сама дитина. Незнання того, як розвиваються події навколо неї, що сталось з фейками та чутками в мережі, призводить до зростання песимістичних очікувань у дітей.

Відсутність локалізації поєднана з масовістю призводить до того, що до методів подолання цифрового булінгу не може відноситись зміна місця проживання дитини. Наявність соціальних мереж та рівень віртуальних навичок у дітей призводить до того, що ті переслідування які були раніше, так і залишаться. Зокрема, наводиться приклад 15-ти річної Кайлі Кенні з США, яка після зміни кількох шкіл була вимушена через кіберпереслідування дівчинки, перейти на домашню освіту.

Четверта особливість насилля у мережі – це *анонімність*. Кібербулінг може не мати чітко ідентифікованого переслідувача, що вказує на дві особливості:

1) спроможність здійснювати психологічне насилля «ховаючись» за анонімним акаунтом. Це призводить до того, що ініціатором кібербулінгу може бути будь-хто, не залежно від того, ким він є у реальному житті.

2) неспроможність жертви нанести відповідь на переслідування у реальному житті через відсутність розуміння, хто насправді її цькує. Це веде до постійного відчуття загрози, до формування параноїдальних настроїв.

Асоціальність. Психологічне відчуття безвідповідальності, яку створює анонімний акаунт, може призвести до того, що акти знущань набувають жорстокіших форм. Цьому також сприяє відсутність прямого контакту «переслідувач-жертва», який психологічно дозволяє бути жорстокішим. Анонімність та безкарність спонукають людей робити те, що вони б не зробили за інших обставин (наприклад, казати речі, які б вони не сказали іншій людині віч-на-віч).

Сама система соціальних мереж побудована на тому, що їх основною метою є формування якомога більшої кількості підписників та лайків.

Розуміючи особливості привертання уваги людей, для багатьох система формування і підписників, і лайків полягає у поширенні контенту – картинок та відео – з асоціальною, тобто ненормальною поведінкою. Власне, саме на цьому побудований ефект привертання уваги людини – більше переглядів матиме той інформаційний контент, який містить агресію чи насилля. Але і вимога такої аудиторії (які підписані на такі групи, які розповсюджують чи лайкають подібні фотографії) – продукування нового асоціального контенту. А враховуючи, що з часом притупляється сприйняття «легкого» насилля, вимоги зростатимуть. Що призводитиме і до зростання агресивності інформаційного контенту.

Ця особливість має два важливі для цього дослідження наслідки.

По-перше, до таких груп насилля належить і контент з приниженням у школі. Викладення відео побоїв чи принижень може швидко набрати велику групу прихильників та переглядів.

Для прикладу, Ви завжди можете ввести у пошук YouTube такий

Жорстокість в Інтернеті зростатиме доти, доки існуватиме попит на відповідний контент

пошуковий запит як «жесть в школі» чи «бійка у школе», навіть додавши номер школи, де навчаються Ваші діти. На жаль, існує висока вірогідність того, що ви знайдете відео із навчального закладу Вашої

дитини.

По-друге, насилля є засобом монетаризації контенту (заробляння на ньому коштів). Зокрема, це – провадження реклами, продаж контенту, що вважається однією з версій розповсюдження груп смерті у соціальних мережах.

У будь-якому випадку, ми маємо розуміти, що доки запит на подібний контент існує, доти зростатиме і його жорстокість.

Відповідно до дослідження ВООЗ, виокремлюються й інші потенційні наслідки віртуального насилля для дітей. Зокрема, на думку цієї Організації, кібербулінг призводить до:

- зниження інтелектуальних та пізнавальних функцій дитини. Тобто – він призводить до зменшення успішності дитини;
- агресивної поведінки дитини як у віртуальному, так і в реальному житті. Кібербулінг не зважаючи на відсутність технічних можливостей, може нести не лише психологічне, але й призводити до фізичного насилля. Зокрема, розпочинаючи від спроб нанести зворотній удар переслідувачу в реальному житті, до самоушкоджень у тому числі й – до самогубств;
- складнощів у спілкуванні з однокласниками. Дитина не розуміє, хто її може переслідувати, а відсутність реальної інформації призводить до того, що у зону підозри можуть потрапити навіть найближчі друзі;
- застосування психотропних засобів.

Проблема психотропних засобів не лише у тому, що вони можуть розповсюджуватись та рекламувати через мережу. А й у іншому – у формуванні стереотипу, що їх застосування ніби то дозволяє «відійти» дитині від реальних проблем, які накопичились, у тому числі й у віртуальній сфері.

Орієнтуючись на те ж саме дослідження, ми отримуємо результати, що відсоток охоплення кібербулінгом в Україні у 2013-2014 рр. був порівняно невисоким та складав (ставали жертвами) серед 15-ти річних - 3% (дівчата) та 4% (хлопці).

Традиційно більший відсоток спостерігається серед молодших дітей. Зокрема, вважали себе жертвами майже в два рази більше - 6% та 7% 11-ти річних.

Низькі показники, які дає це цих досліджень, на нашу думку, обумовлюються тим, що більшість дітей не спроможні визначити чи була та чи інша соціальна дія в мережі кібербулінгом. Зокрема, проведені соціологічні дослідження серед учнів, які пройшли курс «Медіа-культура» показали, що відсоток тих, які вважали, що стали жертвами, збільшився до 11,7%. Тому сьогодні постало завдання не лише протистояння як такого, але й розуміння суспільством та дітьми важливості самої проблеми.

Для розуміння цього нового типу булінгу варто звернути увагу на такі види інтернет-переслідувань, які зустрічаються у віртуальному просторі.

1. Перепалки (флеймінг) – сварки, що виникають на дискусійних майданчиках інтернету (форуми, загальні чати). Перепалкою може вважатись і довготривале приниження «жертви» в особистих повідомленнях (тобто в яких беруть участь дві особи).

2. Гіпернапад – атака образливих повідомлень, які мають близький зміст (тобто одне й те ж звинувачення) і здійснюються з різних джерел (акаунтів) на одну жертву. Його мета – не лише психологічно принизити дитину, але й позиціонувати її роль як жертви (через кількість різних повідомлень з різних джерел зробити її чіткіше самоусвідомлення дитиною власної неповноцінності). Гіпернапад, таким чином, має не одноразовий, а довготривалий психологічний

вплив, оскільки у дитини складається враження, що «всі так вважають, отже так і є».

3. Ізоляція дитини – виключення її з груп, ігнорування її повідомлень та, в найслабшому вигляді – відповідати зі значною затримкою. Цей тип булінгу близький до гіпернападу, але має «пасивний характер». Дитину ж практично викидають з життя якоїсь групи. Часто така ізоляція (ігнорування) є продовженням реального булінгу в класі.

4. Дратування (тролінг) – написання коментарів, повідомлень, розміщення інформаційного контенту з метою провокувати дитину на емоційну перепалку. Тролінг, як правило, не буває самостійним видом кібербулінгу, його мета спровокувати імпульсивні рішення з боку жертви з подальшим переходом на якийсь інший вид нападок – наприклад, перепалки між іншими учасниками або – провокація на такі заяви, що можуть призвести до блокування на якомусь ресурсі. Таким чином, мета тролінгу стимулювати інших учасників до дій чи заяв, на які б вони не пішли за інших обставин.

5. Поширення чуток та неправдивих відомостей через Інтернет. Враховуючи анонімність (безвідповідальність) та широку аудиторію чутки: а) розповсюджуються значно швидше, ніж в реальності; б) можуть бути жорстокішими, в) засоби корекції медіа-продуктів («фотошоп») дозволяють «підтверджувати» такі чутки фейковими зображеннями.

Таким чином, чутки можуть отримати і фейкову верифікацію (підтвердження) та мати широку аудиторію, що, практично, ускладнює протистояння ним.

Чутки можуть розповсюджуватись як на одну так і на групу осіб одночасно. Тому, не обов'язково жертва може бути одною, переслідуванню у формі чуток може піддаватись навіть уся група.

6. Самозванство – видавання себе за певну особу шляхом злому її акаунту з метою:

- написання гнівних повідомлень всім знайомим з адресної книги, тим самим викликавши конфлікт зі знайомими та друзями дитини;

- розповсюдження (перепост) на сторінці жертви інформаційного продукту, який би ображав реального власника акаунту;
- викрадення та використання приватної переписки для шантажу чи розповсюдження з метою дискредитувати власника акаунту.

7. Шахрайство – виманювання персональної інформації з метою отримання коштів особи – йдеться як про номери банківських карток, так і про інтимні фото з метою подальшого шантажу чи викладення їх у мережі.

8. Використання інтернет-спілкування для подальшого застосування дитиною певних дій, які матимуть негативне для неї значення у реальності. В цьому виді кібербулінгу виокремлюються такі крайнощі:

- кібергрумінг – входження у довіру з метою використання її у сексуальних цілях;

- доведення дитини до самогубства – тобто, через групи смерті від дитини вимагається здійснити низку дій, остання з яких має бути задокументована. Таким чином, збільшується кількість переглядів та, фактично, дитячу смерть використовують у різних цілях.

9. Контроль за місцем перебування – чітко пов'язаний з діями у реальності. Це не стільки кібербулінг, як використання засобів віртуального зв'язку та локалізації з метою визначення місця перебування дитини для вчинення насильницьких дій у реальності.

10. Хеппіслеппінг - зйомка та викладання відеороликів з насиллям. Розрізняють постановочне та реальне відео, у якому застосовується булінг.

У випадку з відеозйомкою реального насилля кіберулінг посилює ефект приниження жертви – оскільки не виключено про фізичний тиск на дитину, а й про масове розповсюдження факту приниження. У випадку з постановочним відео – йдеться про психологічне розмивання межі між прийнятною та непринятною поведінкою.

В обох випадках значну загрозу становить ефект наслідування – тобто поширення відповідної поведінки іншими дітьми, навіть – в інших школах.

Таким чином, кібербулінгу властиві багато ознак звичайного булінгу, більше того, він може використовуватись як його складова. І вже не важливо де розпочався тиск на дитину: чи у мережі, чи у реальності. І віртуальне, і справжнє життя можуть доповнювати одне одного і поглиблювати проблему для дитини.

Однак, з огляду на відсутність моральних норм, ще більшу сепарацію батьки/діти (фактично - розрив поколінь), неспроможність контролювати та низьку вірогідність притягнення до відповідальності, розмиття понять «жертва» та «переслідувач», і – важливу роль соцмереж у житті підлітка, кібербулінг можна розглядати як самостійний тип переслідувань, який набуватиме ще більшого розповсюдження у майбутньому.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПРОФІЛАКТИКИ ЦЬКУВАНЬ ТА ЗНИЖЕННЯ ВПЛИВУ БУЛІНГУ

Власне, рекомендації необхідно почати з «поганої» новини, на якій зосереджувалась увага протягом всього дослідження - *булінг як явище в цілому побороти неможливо*. Він є складовою людської природи та його викорінення аналогічне усуненню усіх форм насилля з людського життя.

Однак, як і у випадку з насиллям, завдання будь-якого суспільства, особливо якщо це стосується захисту прав дитини та формування майбутньої системи цінностей, – зменшити і кількість, і гостроту всіх крайнощів та активно сприяти дитячому колективу ефективно пройти процес формування як індивідуальних «я», так і групових «ми». І в результаті контрольованої соціалізації – прийняття таких соціальних цінностей, які дозволять змінити українське суспільство.

Враховуючи те, що цькування носить груповий та масовий характер, то і його подолання має носити комплексний характер. Тобто включати у себе не лише роботу з окремими дітьми (або – виключно з жертвами), але й – з колективами та суспільством у цілому.

Звідси – зниження рівня насилля серед дітей передбачає вплив на різні категорії, які умовно можна поділити на чотири групи:

- діти;
- батьки;
- учителі;
- структури, що відповідають за масове формування суспільних цінностей – йдеться як про державні інститути, так і про засоби масової комунікації.

У процесі подолання шкільного насилля важливим є й урахування вікових особливостей під час подолання булінгу. Так, якщо для молодших дітей більшу роль відіграють батьки, то відповідно – і основне завдання – це робота з батьками та батьків з дітьми. Для старших дітей – більшу роль відіграють власні колективи, в яких вони беруть участь. Тому для них впливовішими будуть групові заняття

та пошук вирішень проблеми через запропоновані власні (зрозуміло контрольовані дорослими) алгоритми. Це не означає те, що інші підходи не спрацьовують. Це лише говорить про те, який з механізмів є ефективнішим для того чи іншого віку.

У кількісному вимірі, тобто залежно від рівня завдань можна виокремити три важливих і одночасних напрямки, які мають одне спільне завдання – подолання насилля у школі: індивідуальний, груповий та загальносуспільний.

Індивідуальний підхід

Перший підхід дозволяє вирішити проблему шкільного насилля для однієї дитини. Цей шлях передбачає окрему роботу з жертвою, переслідувачем та свідком.

ЩО РОБИТИ З ЖЕРТВОЮ?

Як правило, батьки починають перейматись цим питанням вже тоді, коли дитина стала вираженою жертвою.

Не залежно від рівня насилля в класі, жертва має пройти низку кроків для протистояння насиллю.

1. Основний засіб подолання комплексу жертви у дитини - це підняття її самооцінки.

У випадку знущань у школі підняття самооцінки має відбуватись трьома паралельними напрямками.

Особистість. Цей напрямок включає декілька складових. По-перше, проводиться роз'яснювальна робота, мета якої – пояснити особливості її організму, процесів дорослішання. Це має відбутись для розуміння та прийняття дитиною своїх індивідуальних особливостей (колір волосся, ріст, фізіологічні зміни під час статевого розвитку, інтелектуальні особливості, матеріальний стан тощо).

В контексті цього напрямку важливим є пояснення дитині, що у тому, що відбувається (цькуванні в школі) вона не винна. Є проблема, яку треба вирішувати, але вини – немає! Варто зупинити сніговий ком самокартань та самобичувань дитини - з одного боку. А з іншого – зупинити процес виправдання

дитиною поведінки тих, хто її цькує чи нічого не робить для того, щоб зупинити процес знущань.

По-друге, не лише прийняття «я», але й фізичне удосконалення. Насамперед, йдеться про долучення дитини до зайнять спортом. Йдеться не лише про те, що фізично сильніші діти менш схильні до того, щоб ставати жертвою, але й як засіб внутрішнього – психологічного удосконалення.

Соціальні контакти – дитина для нормального розвитку та виходу із позиції жертви має постійно спілкуватись з однолітками.

По-перше, це передбачає створення сприятливого середовища для дитини, в якому вона буде спроможна налагодити контакти зі своїми однолітками. Батьки мають подбати про те, щоб створити дитині інші (додаткові) соціальні ролі. Йдеться про включення її до інших груп, зокрема - різних форм позашкільної освіти – гуртки, секції, літні табори). Цей підхід дозволить дитині не лише знайти друзів за межами групи, в якій її цькують. Це також сформує у неї уявлення про існування інших ролей (крім «жертви», що була нав'язана їй в одній групі (класі). Та усвідомлення того, що її жертвність не є остаточним її місцем у житті. Тобто, йдеться про подолання у дитини самовідчуття, самопозиціонування її як жертви.

Більше того, такі додаткові соціальні ролі дозволять дитині пройти прийнятну соціалізацію та знизять ризики її асоціальних відхилень у майбутньому.

По-друге, соціальні контакти передбачають і формування у дитини соціальних навичок, у тому числі й спілкування з однолітками. Як правило, жертви позбавлені такого спілкування, а тому все більше самоізолюються від колективу. Тому дитину не лише необхідно привести до нового колективу, але й сформувати культуру спілкування – для того, щоб вона могла налагодити контакти.

Йдеться про:

- Навики стресостійкості, у тому числі й спроможності дитини переносити критичні ситуації без різких емоційних відповідей чи самоізоляції.

Дитина повинна навчитись ігнорувати поодинокі випадки глузування (оскільки вони спрямовуються саме на її реакцію), розрізняти жарти та образи. Однак, до цього має додаться і розуміння, що ігнорування нападків може бути лише тимчасовою тактикою виходу з конфлікту – як засіб отримання додаткового часу для обдумування подальших дій.

- Необхідно, щоб дитина навчилась відкрито висловлювати незадоволення в разі системного здійснення насилля. Наполягати на своєму. вміти постояти за себе та свої інтереси у скрутних ситуаціях. Дитина не має застрягнути в статусі вічної «жертви», а для цього вона має розуміти свої інтереси та межі свого простору. Ніхто не вправі порушувати ці межі – головна теза яку повинна усвідомити людина з дитячого віку.

- Формування у дитини навичок командної діяльності. Зокрема, це може відбуватись через залучення її до ігор, і насамперед, – командних. Створення відповідних навичок призведе до збільшення її авторитету в групі саме через залучення до важливих заходів у класі (спортивні, інтелектуальні групові ігри, конкурси, походи тощо). Умовно кажучи, якщо дитина вміє грати у футбол, то і її статус у групі, яка хоча б час від часу грає в цю гру, зростатиме.

- Усвідомлення дитиною того, до кого вона має звернутись у разі вирішення проблем за порадою. Тобто, незалежно від того чи є дитина жертвою, вона має усвідомлювати, що існують «авторитетні дорослі», які допоможуть вийти із ситуації.

Інколи дослідники рекомендують спробувати потоваришувати з ініціатором булінгу. Складно говорити про можливість досягнення цього в короткий термін. Але, у будь-якому випадку, дитина має знайти собі друга, який би змінив на горизонтальному рівні підтримати її у складних ситуаціях. Крім того, окремі дослідники радять і псевдоагресивні ігри (пейтбол, лазерні бої), які б дозволяли б дитині виплескувати той негатив, який накопичився під час знущань.

Крайнім засобом у сфері налагодження соціальних контактів є переведення дитини до іншої школи. Але така форма зміни соціального оточення дитини

обов'язково має застосовуватись в комплексі з іншими. Особливо з формуванням комунікативних навичок. Без цього просте переведення дитини може поглибити проблему. Оскільки до її асоціальності, відсутності комунікативних навиків може додатись і ефект новачка. Тому існують ризики, що і в новому колективі дитина може поновити свій статус «жертви», особливо, коли приниження у старому мали довготривалий характер.

Реалізація дитини – виявити унікальні можливості дитини та розвивати їх. Досягнення в певних сферах дозволять підняти авторитет дитини як для себе, так і в групі.

Крім того, в напрямку «реалізація дитини» варто звернути увагу і на навчання. Особливо це стосується тих, хто стає жертвами через те, що не справляється з шкільною програмою.

В індивідуальному напрямку важливу роль відіграють і походи до відповідних спеціалістів – дитячих психологів.

2. Робота з сім'єю. Значною мірою «жертвовність» (віктимність) дитини визначається особливостями виховання дитини. Зокрема, надмірною гіперопікою з боку батьків, які обмежують ініціативу та не дозволяють дитині самій як акцентувати свої потреби, так і самостійно захищати свої права.

ЩО РОБИТИ З ПЕРЕСЛІДУВАЧАМИ?

В індивідуальній роботі з ініціаторами шкільного насилля перш за все необхідно усвідомити, що ці діти – не злочинці. Тобто, вони можуть або не усвідомлювати наслідків своїх дій, або не бути системними порушниками. І мета роботи з такими дітьми корегувати їх соціальну поведінку, а не просто провести каральні заходи. Більше того, булери можуть мати більші психологічні чи соціальні проблеми, ніж жертви, – у тому числі йдеться й щодо власної самооцінки. Тому застосування виключно каральних заходів може призвести до поширення прихованої або відкладеної агресії в колективі.

Для прикладу, канадські школи вирішили відійти від принципу нульової толерантності (жорсткі санкції – виключення зі школи чи відсторонення від

навчання) у подоланні проблеми булінгу. І превентивний підхід, який вони застосовують, показав більшу ефективність.

Методи індивідуального вирішення проблеми переслідувача.

1. Власне, найголовніше завдання в індивідуальному підході полягає у виявленні тих, хто насправді є джерелом насилля у класі. Проблема значною мірою ускладнюється у колективах, де насилля набуло значних обертів. Справа у тому, що в головного ініціатора можуть бути «послідовники», тобто діти, які прийняли нав'язану насильницьку модель поведінки і задля просування в ієрархії дитячого колективу саме послідовники можуть застосовувати ще більше насилля, ніж сам ініціатор. Однак, найбільша робота має відбуватись саме з ініціатором, оскільки він своєю авторитетною позицією змінить у подальшому і поведінку його послідовників.

2. Роз'яснювальна робота з дитиною. Кожен п'ятий з тих, хто здійснює системне насилля у класі не усвідомлює, що своєю поведінкою він наносить шкоду своїм однокласникам.

Роз'яснювальна робота не має містити прямі звинувачення у насиллі. У дитини може включитись захисний механізм і вона не сприйматиме пряму критику своїх дій. Більше того, в разі «прямого нападу» для захисту вона формуватиме обґрунтування своїх дій. І тим самим створюватиме виправдання власного насилля.

Застосування переважно каральних заходів, коли йдеться про некримінальні злочини, може призвести до того, що дитина може розізлитись та затаїти образу на «жертву» з наступним перетворенням цієї образи у жорстокіші заходи. Крім того, в разі каральних засобів, існує вірогідність переростання вираження зневаги у інші – непрямі форми (ігнорування, чутки, опосередковане насилля). Тому, йдеться переважно про проведення не показових покарань, а - роз'яснювальної роботи.

3. Соціальні контакти. Як правило, переслідувачі, навіть переведені до інших колективів продовжують ініціювати насилля і у нових умовах. Тому, як і у випадку з жертвою, ініціатор знущань також має навчитись налагоджувати

нормальні соціальні контакти. Але для переслідувача важливим є і формування емпатичних навичок. Тобто, його спроможності уявляти себе на місці іншої дитини, розуміти її почуття, його емоції, бажання та дії, внутрішньо співпереживати іншому. Йдеться про зміну комунікативних навиків булера: навчити його слухати та чути інших, спостерігати за діями дітей, аналізувати власні почуття. Також важливо сформувати навички ненасильницького вирішення конфліктів у переслідувачів (наприклад, через моделювання ситуації та пошуком дитини виходу з неї).

3. Необхідно звернути увагу на сім'ю. Близько 40% переслідувачів проживають у сім'ях, де насилля є прийнятним явищем. Тому, важливо зрозуміти, в яких умовах проживає дитини та вплинути на її домашнє оточення. У тому числі й з'ясування спроможності старших членів родини здійснювати належним чином свої батьківські права.

4. Визначити мотиви насильницької поведінки. Необхідно зрозуміти, що підштовхнуло булера стати ініціатором шкільного насилля. Це надзвичайно важливо, оскільки різні типи переслідувачів вимагають різного підходу.

Якщо йдеться про тих, хто мають лідерські амбіції, необхідно скерувати їх у конструктивне русло. Тобто – дати їм можливість організувати клас на різні офіційні та неофіційні заходи, включити до напівофіційних структур групи – наприклад, класного чи шкільного самоврядування.

Коли мова йде про тих, хто намагається фізичною силою довести свою зверхність – їх необхідно залучити до спортивних секцій, де вони зможуть проявляти свій потяг до фізичної демонстрації зверхності через спортивні змагання.

Якщо йдеться про дітей зі слабким самоконтролем, тобто тих, хто легко збуджується – то необхідно працювати з батьками, які створюють «тепличі» умови для дитини вдома. І звичайно – з психологом.

У разі, якщо переслідувач здійснює насильницькі дії через низку зайнятості (від нудьги), то він повинен бути залучений до позашкільних форм освіти

(гуртки, секції). Це дозволило б знизити вплив на поведінку дитини надмірної кількості вільного часу.

У випадку, якщо в ініціатора насилля є садистські схильності, то таку дитину однозначно необхідно направляти до психолога, який би коригував її і світосприйняття і дав би оцінку щодо її спроможності перебувати у нормальному колективі.

І, залежно від віку, системності та агресивності насилля, контроль щодо переслідувача може бути встановлено з боку правоохоронних органів.

ЩО РОБИТИ ЗІ СПОСТЕРІГАЧАМИ?

Робота зі спостерігачами, на думку більшості дослідників, у тому числі й міжнародних організацій, таких як ВООЗ та ЮНІСЕФ, є однією з ключових для подолання насилля серед дітей. Робота з такими дітьми має включати наступні пункти:

1. Контроль за самооцінкою дітей. Зниження самооцінки може сприяти прийняттю тих норм, які нав'язуються переслідувачем. У тому числі й прийняття насильницької моделі вирішення проблем в цілому та побудови ієрархії в класі чи групі, - зокрема.

2. Донесення думки, що від позиції кожного (індивідуальної позиції) залежить загальна ситуація в класі. Дитина має усвідомлювати, що вона не мусить приєднуватись до процесу знущань у колективі. Більше того, зупинити сам процес можна через демонстрацію негативного ставлення до цькування (як активне – публічне висловлення своєї незгоди, так і пасивне – відсутність вербальної реакції підтримки булера (сміх, приєднання до знущань) під час його дій.

3. Формування культури втручання в процес насилля. Дитина має реально оцінювати небезпеки, які їй погрожують, тому і втручання може бути різним: від прямого – розборонити у разі фізичного насилля, до опосередкованого – закріплення дієвості інституту скарг у школі. Як показує досвід, саме спостерігачі виступають основним джерелом інформації для дорослих про випадки насилля у колективі.

Ми навряд чи сьогодні можемо перенести в Україну досвід Альберти (Канада), де невторчання у процес переслідування несе покарання як для переслідувачів, так і для свідків булінгу. Однак, ми маємо сформувати у дітей розуміння дієвості механізму та важливості для вирішення питання подання скарг на тих, хто застосовує знущання над дітьми.

Індивідуальний підхід може знизити ризики для конкретної дитини. Однак, необхідно враховувати, що застосування виключно індивідуального підходу не призведе до:

- а) подолання переслідувань у колективі;
- б) усунення дитини з самого процесу булінгу.

Індивідуальний підхід може змінити роль дитини в колективі (зі статусу жертви чи зі статусу переслідувача). Але він не вирішує проблему в цілому, а лише створює умови для соціальної мобільності для однієї дитини: вертикальну (зміна ролі в межах ієрархії однієї групи) чи горизонтальну (переведення до іншого класу, школи).

Водночас, індивідуальний підхід обов'язково має бути складовим процесу подолання цькування, - оскільки йдеться, насамперед, про найбільш психологічно вразливу групу дітей, – як жертв, так і ініціаторів терору.

Груповий підхід

Другий підхід – *груповий* – має на меті зменшити застосування насилля дітьми у межах однієї групи. Цей підхід передбачає проведення групових акцій, під час яких дітям у ненав'язливій формі засуджуватимуться акти насилля взагалі, вказуватиметься до чого вони призводитимуть. Цей підхід передбачає активне включення у діяльність групи – але як медіатора – дорослого. Йдеться про вчителів, психологів чи інших спеціалістів.

Груповий підхід включає у себе:

1. Позашкільні заняття з класом (проведення змагань, походи). Йдеться про пошук нових форм створення цінностей «корпоративної етики», доцентрових тенденцій у групі не через фактор деструкції (протистояння групи та «жертви»), а через внутрішню єдність (конструктивні важелі). Цей підхід ефективний також

і тому, що частина дітей займаються знуцаннями у школі від нудьги. А відповідно – залучення дітей до позашкільних форм спільної чи індивідуальної діяльності як засобу подолання проблеми «вільного часу». Якщо клас зайнятий конструктивною роботою, то діти відволікаються на щось інше, крім «боротьби за владу».

Позашкільна діяльність класу дозволить проводити зміну ролей – тобто залучати весь колектив, включаючи і жертв, до різних заходів (походи, спектаклі, спортивні ігри, інтелектуальні конкурси). Зміна ситуації дозволяє іншим учням проявити свої сильні сторони та «приміряти» у межах тієї ж групи інші соціальні ролі. Тобто, представити себе і групі, і собі в новій, цікавій, авторитетній для групи якості.

2. Роз'яснення класу (групі) поняття булінгу як явища. Ця складова важлива, оскільки для багатьох дітей психологічний терор проти однокласників може розглядатись як жарт. Тому важливо проводити класні години, на яких називати речі (шкільне насилля, а не жарт) своїми іменами.

Іноземний досвід показує, що для роз'яснень застосовуються:

- перегляд фільмів, роликів, в яких засуджують булінг;
- рольові ігри, де діти можуть себе тимчасово відчутти на різних етапах групової ієрархії;
- постановка шкільних спектаклів у яких першорядною чи другорядною є проблема знуцань серед дітей (для ефективності необхідно, щоб діти самі писали/допомагали писати сценарій);
- створення дітьми слайд-шоу чи презентацій щодо булінгу для класних годин чи батьківських зборів.

Під час таких занять не рекомендується переходити на персоналії з класу та конкретні факти. Людям, а тим більше дітям, властиво захищатись, коли на них нападають. Тим самим створюється межа неприйняття інформації, яку будуть доносити.

Більше того, неусоблене надання інформації дозволяє не лише обходити фільтри неприйняття, але й надає можливість самим переслідувачам змістити

свою активність з ролі деструктивного «альфи» на роль конструктивного «альфи». Тобто, зорієнтувати діяльність булера у конструктивне русло.

Здійснення цього напрямку може реалізуватись через моделювання. Зокрема, перед класом (групою) моделюється ситуація схожа на ту, яка реально відбувається. І пропонується знайти виходи з неї. Це не обов'язково має бути одноразовий процес – зокрема, щотижня діти мають збиратись і обговорювати свої варіанти виходу.

3. Розвивати та закріплювати у дітей (особливо – стосується свідків) упевненість щодо необхідності захищати і свої межі, і межі слабших (жертви). У дітей має сформуватись розуміння, що цінності справедливості мають будуватись виходячи з інтересів усієї групи, а не лише тих хто ініціює насилля.

Зокрема, на класні години, присвячені темам насилля, можна запрошувати експертів (психологів, соціальних працівників, поліцейських), які мають пояснювати як діяти у тій чи іншій ситуації. Тобто, йдеться не лише про внутрішні спроможності вирішити насилля, але й про формування у дитини алгоритму – як діяти? до яких служб можна звернутись у випадках насилля?

У цьому розумінні показовим є і канадський досвід, коли пропонується гіпотетичні приклади (кейси) булінгової поведінки для дітей. А діти повинні самі сформулювати вихід з цієї ситуації (тобто, придумати шляхи позитивного вирішення ситуації).

4. Формування емпатії в групі та спроможності контролювати свої почуття. Під час групових занять варто зосередити увагу на формуванні у підлітків спроможності висловлювати словами те, що вони відчувають, свої почуття. Для багатьох дітей це дуже складно (алекситимія — неспроможність визначити та описати власні емоції). Діти бояться не лише наслідків емоцій, а й самих емоцій. Але, якщо можна словами описати ситуацію (у тому числі й переживання), то дитина раціонально визначає проблему. Після цього й сама загроза і раціонально, і емоційно не сприймається як критична.

5. До групового підходу мають залучатись батьки. Йдеться як про проведення тематичних батьківських зборів, на яких буде роз'яснюватись проблема булінгу та потенційна роль сім'ї в її вирішенні.

Робота з батьками може пересікатись з роботою з дітьми. Зокрема, саме діти можуть демонструвати батькам сценки чи презентації, які б стосувались насилля у школі та засобів протистояння йому.

На зустрічі з батьками, як і з учнями, можна запрошувати різних експертів з подолання насилля у школі та сім'ї. Справа у тому, що у нас і дорослі часто не розуміють в які служби можна звертатись у разі виникнення проблеми.

6. Формування у дітей навичок антибулінгової поведінки. У цьому контексті важливо привчити дітей обдуманно сприймати ті норми, які нав'язуються у групі та – вчити потенційній можливості опонувати без насилля. Тому важливою складовою діяльністю з групою є проведення дискусії в класі – у тому числі й обговорення проблем, не пов'язаних зі знуцаннями. Це дозволяє сформуванню у дітей навички відстоювання своєї позиції та спілкування з опонентами без застосування психологічного чи фізичного насилля.

Діти мають розуміти, що не завжди варто йти на пряму конфронтацію з переслідувачем, а йти на конфронтацію з системою. Тобто, - протистояти «правилам гри», які дозволяють принижувати себе чи інших. Більше того, діти мають навчитись чітко розділяти негативні поступки та саму людину, яка вчинила їх. Якщо зло персоніфікується, то це ще більшою мірою закріплює ієрархію побудовану на насиллі, і неспроможність вирішити проблеми насилля без усунення носія «зла».

Одним з таких кроків у антибулінговій програмі – це відмова від прийняття нав'язаних як жертві, так і переслідувачу «прізвиськ» (кличок). Такий крок (називати по власному імені) знижує психологічний захист переслідувача під час знуцань. І певною мірою ініціює до захисту жертву. Тобто, створює психологічні проблеми під час програвання своєї соціальної ролі, якій ближче не ім'я, а «поганяло» дитини.

Ще один важливий крок у антибулінговій діяльності – це злам ефекту демонстративності. Булеру важлива стороння підтримка, адже саме спостерігачі не лише отримують інформаційний меседж від процесу знуцання, але й дають зворотній – (насмішки, залучення до процесу знуцання), тобто надають емоційну підтримку переслідувачу. І коли така підтримка втрачається, він частково втрачає і мотивацію до насильницьких дій.

Ще одна складова – це формування толерантності у групі. Однією з головних причин цькування за якісними ознаками є не усвідомлення відмінностей кожного. Фактично, діти мають розуміти, що такі відмінності формують індивідуальність та вирізняють людину від зграї однотипних істот.

ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД

Третій напрямок передбачає цілеспрямований вплив на громадську думку та зміни державної політики у сфері виховання дитини.

Для України це питання актуалізується й тим, що знуцання та інші форми агресивної поведінки стимулюються через популяризацію насильницьких моделей вирішення ситуації. Пов'язана з цим причина - поляризація світосприйняття (коли для єднання групи, усвідомлення спільних інтересів неодмінно потрібен зовнішній фактор – ворог).

У межах загальнонаціонального підходу необхідно виокремити такі напрямки:

1. Формування авторитетності та компетентності педагога. Перша складова – це підвищення як у батьків, так і в дітей довіри до осіб, які проводять навчальний процес. По-перше, у вчителів, які користуються авторитетом серед учнів, рівень застосування знуцань у класі є нижчим, порівняно з їх колегами, що не мають довіри дитячого колективу. По-друге, формування реальної комунікації зі справедливим учителем передбачатиме подолання комплексів мовчання як у «жертв», так і в спостерігачів.

Зрозуміло, що вчитель, який має авторитет серед батьків, не зіштовхнеться з ситуацією, коли у його класі питання насилля буде вирішуватись без його

участі (напрямку батьками жертви з булером, а це ще більше ускладнює ситуацію).

Ця складова передбачає не лише самовдосконалення вчителів, а й проведення обов'язкових курсів, на яких би йшлося про ефективні методи вирішення конфліктів у класі.

Водночас, певні вимоги до вчителів передбачають і контроль за компетенцією педагогів, яку в сьогоднішніх умовах може проводити не Міністерство, а незалежний орган.

Йдеться і про чітку систему відбору майбутніх вчителів. У Фінляндії, наприклад, завдяки системі психологічного відбору посаду вчителя отримують лише 10% з тих, хто планував стати ними. Однак, в умовах, коли фінансування освіти здійснюється за залишковим принципом, формування такого відбору в Україні виглядає проблематичним.

В межах цього напрямку важлива робота полягає і в формуванні у вчителів поведінки, що унеможливує позиціонування дитини в колективі як іншої. Зокрема, йдеться про опосередковане чи пряме підкреслення соціальної нерівності серед учнів з боку вчителів. Наприклад, зважаючи на те, що батьківські побори стали традицією, вчителі мають вирішувати подібні питання не через дітей (а тим більше при класі), а безпосередньо з батьками. Аналогічна ситуація і щодо виділення вчителем особливих учнів – улюбленців чи навпаки – ізгоїв. Тобто, йдеться про впровадження системи однакової уваги до всіх учнів.

Крім того, вчителем має бути створена позитивна культура реагування. Дитина, що звернулась за підтримкою, має зберегти конфіденційність, а реакція має бути такою, яка влаштує дитину, а не виставляє її «ябедою» чи «стукачем» перед групою.

Друга складова – *надмірна централізація та теоретизація навчання*. Система організації учбового та виховного процесу значною мірою залежить від вказівок з центру. Але, саме педагоги, які безпосередньо працюють з дітьми, з їхніми проблемами, більшою мірою розуміють прогалини навчально-виховного процесу. Та через відсутність реальних важелів зміни програм (особливо, тих,

що стосуються підготовки майбутнього громадянина), вони не мають можливості надавати додаткові, важливі у житті, знання та навички.

Зокрема, йдеться про розширення варіативної складової. Тобто, надання навчальним закладам більших можливостей обирати додаткові предмети, а батькам напряму впливати на можливість варіативних занять. Йдеться про такі курси як «медіаосвіта», «сімейну етику», предмети з громадянської освіти.

Складним питанням навчання майбутніх громадян виступає і *непрактичність освіти*. У цьому напрямку варто звернути увагу на два шляхи:

- збільшення кількості предметів, які б давали уявлення про реальне життя, цінності та стосунки, які властиві «дорослому світові». У тому числі й навички ненасильницького подолання конфлікту. Важливо також, щоб проблеми протистояння насиллю вивчались не лише коли виникає проблема з цькуванням у класі чи одноразово (проведення класної години). Вони повинні ставати складовою різних уроків (літератури, правознавства, історії тощо). Зокрема, впровадження через різні предмети цінностей мирного урегулювання питань, емпатії, справедливості, безпечного використання Інтернет. Профілактика булінгу в колективі не має відбуватись одноразово, а системно проходити через весь період навчання дитини;

- зміщення пріоритетів із надання знань у систему формування навичок використовувати ці знання. В контексті протистояння насильницькій поведінці йдеться насамперед про збільшення кількості годин на виховні роботи (у тому числі й позакласну активність групи), посилення дискусійної складової в гуманітарних предметах, моделювання конфліктів та їх вирішення;

- запровадження предметів, які б відповідали викликам сучасності. Наприклад, основи конфліктології, безпека поведіння у віртуальному просторі. Йдеться не просто про факультативні чи варіативні частини, але й – про обов'язкові уроки. Зокрема, в Ізраїлі передбачено навчальну програму, яка привчає дітей протистояти кібербулінгу.

Третя складова загальнонаціональних дій – посилення цінностей сім'ї. Йдеться насамперед про формування особистості, для якої важливими

виступатимуть не лише його індивідуальні (часто матеріальні цінності), а й цінності сім'ї. Сім'я не лише має виступати базовим елементом суспільства, - вона має виступати основною одиницею національної ідеї Української держави.

В умовах формування «суспільства споживання», важливо також відновлення цінностей сім'ї, тобто формування серед батьків відповідальності за майбутнє своєї дитини, яке вимірюється не лише матеріальними здобутками. Батьки мають розуміти, що їх основна функція – не лише самоствердження у цьому світі, але й формування наступного покоління. Тому, важливо прививати «увагу до дітей».

Сімейне виховання має заохочуватись і шляхом налагодження тісної співпраці «школа-батьки». Зокрема, йдеться про:

- системне висвітлення питань на батьківських зборах щодо методів виховання, які б унеможливлювали як насильницькі моделі поведінки дітей, так і перетворення дитини на жертву:

- проведення інформативних вечорів для батьків щодо проблем булінгу, насилля у школі та засобів його упередження/протистояння. У тому числі і з залученням до цих вечорів (презентацій, сценок тощо) самих дітей.

В контексті посилення ролі сім'ї, нагальним є і розширення межі впливу держави на сім'ю, яка виховує дитину. Особлива увага має бути приділена неблагополучним родинам, де застосовується насилля. Низка нормативно-правових актів, що покликані захистити приватне життя особистості, на практиці – особливо коли йдеться про такі неблагополучні сім'ї – не дозволяє соціальним працівникам чи органам влади втручатись в процес виховання дитини. Це значною мірою обмежує можливості для усунення негативного впливу батьків на виховання дитини.

Видається, що робота з такими сім'ями, зокрема для соціальних працівників, має бути посилена у тому числі й шляхом обмеження безапеляційної влади батьків (обмеження презумпції батьківства). Зокрема – через процедуру тимчасового позбавлення батьківських прав за рішенням

органів опіки і піклування як засобу мотивації до відповідального ставлення до своїх дітей.

Крім того, в цьому напрямку актуальним видається і посилення системи взаємодії між закладами освіти та соціальними службами та між батьками і закладами освіти. Це дозволить оперативно реагувати та вирішувати нагальні проблеми щодо дитини.

Четверте – *це робота із медійним простором та засобами масової інформації*. Робота зі ЗМІ має лежати у декількох контекстах:

1. Освітній. Ми маємо розуміти, що усунення агресії зі ЗМІ практично не можливо, оскільки вони формують свій порядок денний виходячи із зацікавленості глядача. І на жаль, насилля є тим, що привертає увагу широких прошарків населення.

Зважаючи на це, система освіти має сприяти тому, щоб у дітей сформувались уявлення (через відповідні курси), що порядок денний, методи діяльності, які нав'язуються ЗМІ чи іншими засобами масової комунікації (соцмережі), мають цінність лише у символічному, але не в практичному світі.

2. Нормативний. У межах роботи зі ЗМІ, особливу увагу варто звернути на необхідність контролю за тотальним маркуванням інформаційного продукту. Це дозволить батькам слідкувати за тими передачами, які транслюються на телебаченні.

3. Соціальні квоти. Цей підхід передбачає і транслювання на державних каналах (чи в межах розширених квот) соціального інформаційного продукту, який би передбачав популяризацію цінностей толерантності, дружби, взаємодопомоги та депопуляризацію насильницьких моделей поведінки.

4. Інформативність. На сьогодні в ЗМІ важливо привернути увагу дорослих щодо проблеми насилля та знущань, яка реально існує у дитячому колективі. Дорослі мають розуміти, що їх невтручання (а у більшості випадків саме так і відбувається) може призвести до загострення насилля у дитячому колективі. Це не лише проблема дитячого насилля. Вірус невтручання у важливі конфлікти стає складовою «дорослого» життя. І подолати його можна як популяризацією

моделі «активна справедливість» - тобто посилення громадської відповідальності українців за ті події, які відбуваються навколо них.

5. Подолання стереотипів «інакшості». ЗМІ та державна інформаційна політика має зосередити увагу на подолання певних міфів, що існують у громадській думці. Зокрема, йдеться про упереджене ставлення до певних соціальних груп – інвалідів, біженців, переселенців. Так, досить часто ЗМІ маніпулюють поняттям «уродженець» такого то регіону. Хоча на практиці, це використовується переважно у кримінальних повідомленнях для того, щоб зосередили увагу на «донецькому», «луганському» походженні злочинця для того, щоб новина відповідала стереотипному мисленню.

П'яте – технічні особливості – запровадження спеціальних онлайн програм, додатків до смартфонів та сервісів, які дозволяють учневі анонімно повідомити про інцидент булінгу в його школі.

Учням мають бути доступні також загальнонаціональні телефони довіри. Причому популяризація цих сервісів має відбуватись у тому числі й через шкільні адміністрації.

Профілактика та подолання кібербулінгу

На відміну від знущань у реальному житті, протистояння кібербулінгу має включати в себе не лише заходи щодо подолання насильницької поведінки, але й низку інших специфічних кроків.

Насамперед, протистояння кібербулінгу має враховувати особливості приватного життя дитини. Як правило, батьки не розуміють специфіки віртуального життя та потреб сучасного підлітка і намагаються діяти технічними шляхами.

Зокрема, батьки зосереджуються на тотальному контролі діяльності дитини в Інтернеті: встановлюються програми, які стежать за діями користувача, застосовується пароль для доступу на загальний комп'ютер (дозвіл користування обмежений часом та батьківською присутністю), як каральні заходи

застосовується тимчасове вилучення у дитини телефону, планшету чи позбавлення доступу до комп'ютера.

Не можна сказати, що шлях тотального контролю не ефективний. Але його дієвість – формальна. З одного боку, батьки заспокоюються тим, що нібито контролюють перебування дитини в Інтернеті та технічно знижують можливість кібербулінгу. З іншого боку, з огляду на сучасну специфіку віртуального життя дитини, реальна ефективність тотального контролю сумнівна.

Якщо дитина розумітиме, що батьки контролюють кожен її крок, наприклад, мають доступ до її акаунту в соцмережах, то вона може піти на створення альтернативного акаунту, невідомого батькам. Приватність для дитини, а особливо – підлітка – з огляду на процес формування власного «я» набуває вагомого значення.

У той же час батьки, які контролюють акаунт (і дитина довідалась про це),: а) втрачають довіру, а відповідно й можливості для реальної комунікації; б) отримують неправдиву інформацію щодо поведінки дитини в Інтернеті – виключно з офіційного акаунту.

Природньою (інстинктивною) реакцією батьків під час виявлення випадків знущань в Інтернеті щодо їх дитини є заборона користуватись комп'ютером чи іншим дівайсом (технічно усунути загрозу). Але будь-які репресивні дії (на кшталт позбавлення доступу до Інтернет, вилучення телефонів), можуть призвести до того, що наступного разу дитина може не сказати батькам про те, що в Інтернеті відбуваються знущання над нею. Крім того, для сучасних дітей позбавлення доступу до соціальних мереж є більшим покаранням, ніж випадки булінгу в ньому.

Особливістю протистояння кібербулінгу є робота з батьками. Бо саме батьки переважною мірою ніж будь-хто інший зможуть ідентифікувати те, що їх дитину цькують в мережі.

Для цього необхідно:

1) підвищувати батьками свою комп'ютерну грамотність. Неспроможність окремих батьків розібратись у тому, що відбувається в Інтернеті, призводить до

нерозуміння та неспроможності дати пораду дитині. Йдеться як про розуміння методів захисту від вірусів, інтернет-сленгу (меми) та самого поняття кібербулінг.

2) зменшити віртуальний інформаційний розрив між поколіннями:

- зареєструватись у тих соцмережах, де має акаунт дитина (як правило, йдеться про Інстаграм);

- спробувати зорієнтувати дитину до свого потоку інформації. Зокрема, намагатись просити її віднайти потрібну саме батькам інформацію. Крім того, це дає можливість дитині зрозуміти *конструктивні* можливості, які надаються сучасними інформаційними технологіями, та використовувати їх;

3) навчити дитину можливостям захисту приватних даних – йдеться як про захист особистих даних, недопущення надсилань інтимних фото, номерів пластикових карток та іншої приватної інформації, так і заходів з блокувань, внесення у чорний список і т.д. Дитина має розуміти, що передача будь-яких персональних даних є небезпечною, а паролі – періодично змінюватись та орієнтуватись принаймні у найпростіших засобах захисту від знущань в мережі;

4) зрозуміти та обговорити з дитиною особливості подачі інформації в мережі. У цьому контексті пояснити, що:

- будь-яка інформація з якою дитина зіштовхується в Інтернет, потребує верифікації (перевірки);

- інформація сьогодення, викладена в соцмережах, втрачає актуальність за декілька днів – цю особливість важливо пам'ятати, для того, щоб дитина розуміла, що ті чи інші повідомлення, які зачіпають її гідність, будуть неважливими для користувачів Інтернету через короткий термін;

5) перманентне здійснення контролю за онлайн-репутацією дитини, класу та школи. Це передбачає здійснення контролю за ними через пошуковик. Доречно здійснювати періодичний контроль просто переглядаючи результати чи то в Google, чи на YouTube (за запитом ім'я дитини, номер школи);

6) привчити дітей, що швидка реакція у кіберпросторі може призвести до гірших наслідків. Спочатку на повідомлення реагують емоції, а від різких

необдуманих кроків у відповідь може постраждати репутація самої дитини. І такі кроки можуть призвести до того, що дитина може виявитись сама винною у ситуації кібербулінгу.

Ігнорування поодинокого негативу (чи включення відправника до чорного списку) може зупинити ефект сніжного кому. Дитина має розуміти концепцію тролінгу для уникнення реагування на нього;

7) навчити дитину користуватись перевіреними сайтами, програмами та сервісами. Це не лише знизить можливості вірусного ураження, але й убезпечить від кібер атак на дитину;

8) фейкові акаунти не є запорукою анонімності. Дитина має розуміти, що поширення тієї чи іншої інформації навіть з фейкових акаунтів може відслідковуватись. І через цькування з інших акаунтів вона може понести відповідність.

Крім упередження інтернет-цькувань, реалізація таких кроків дозволить не лише відслідковувати відкриту поведінку дитини в інтернеті (без претензій щодо приватності з боку підлітка), але й утримувати батьківський авторитет. Йдеться як про пряму допомогу чи просто спілкування про ситуацію у спільному віртуальному просторі.

У разі виявлення того, що дитина стала жертвою кібербулінгу:

1) зберегти факти (скріни, збереження посилань);

2) не карати дитину.

3) зберегти спокій – дитина не повинна бачити, що це питання нервує батьків.

4) заспокоїти дитину та пояснити їй одну з особливостей кібербулінгу та основний закон інформаційних меседжей сучасності. Те, що відбулось сьогодні, післязавтра вже нікого не цікавитиме. Якщо дитина стала жертвою кібербулінгу, то через декілька днів про це всі забудуть. Цього вимагає аудиторії – постійного оновлення новин.

5) обговорити з дитиною, що вона сама думає з цього приводу. Особливо це актуально для підлітків, які вже повинні самі формувати захисні моделі

поведінки. Відкоригувати його пропозиції у разі сумнівності в їх реалізації. Привчити дитину до того, що навіть негативний досвід є прикладом для дитини, для формування її світогляду.

б) заблокувати кривдника: включити до «чорного списку», пожаліться на користувача адміністрації сайту.

7) звернутись до адміністрації сайту з метою вилучення даних, які зачіпаються честь та гідність дитини (особливо якщо ці дані персоналізовані – фото, особиста інформація). При цьому варто посилатись на законодавство про охорону дитинства та захист персональних даних.

8) звернутись до шкільної адміністрації (класного керівника) для: а) проведення профілактичних занять з протистояння кібербулінгу в класі; б) виявлення кривдника.

9) звернутись до поліції з поданням заяви, якщо дії кривдника мають ознаки кримінального злочину.

10) звернутись до провайдера інтернет-послуг для блокування сайтів, які розповсюджують інформацію, яка має ознаки кібербулінгу.

За будь-яких обставин дитина має відчувати психологічну підтримку з боку батьків та впевненість, що дорослі її захистять, у тому числі й щодо кібербулінгу. Якщо такого не відбудеться дитина скриватиме усю наступну інформацію.

АЛГОРИТМ ПРОТИДІЇ ТА ПРОФІЛАКТИКИ ДИТЯЧОГО БУЛІНГУ ДЛЯ БАТЬКІВ

Батьки мають розуміти, що проблеми, з якими зіштовхуються їх діти під час дорослішання, та підходи до їх вирішення, формуватимуть поведінку людини протягом усього життя. Більше того, саме батьки, більшою мірою ніж будь-хто, мають спроможність ідентифікувати та докласти зусиль для подолання знущань як над їхньою дитиною, так і в класі, де навчається їх дитина.

Саме тому, окремим розділом ми позиціонували кроки, яких повинні дотримуватись батьки задля усунення (і профілактики) насилля серед дітей.

Головним завданням батьків незалежно від того чи знають вони про реальні ситуації булінгу є відстежування ситуації. Йдеться як про тісний контакт з класним керівником, так і про налагодження комунікації з іншими батьками в класі, в під'їзді, на вулиці. Більше того, моніторинг може здійснюватися і завдяки сучасним технологіям – через відслідковування репутації дитини, класу, школи в соціальних мережах, на пошуковиках та YouTube.

Крім того, батьки мають моніторити і стан дитини. Нижче – ті ознаки та чинники, які можуть говорити про те, що дитина потенційно може стати або вже є жертвою булінгу в школі.

Ваша дитина у загрозі!!!

- У дитини немає друзів
- Боїться йти до школи
- Дитина приходиться зі школи сумна
- Просить додаткові гроші
- Має низьку самооцінку, стає тривожною
- Сумна після спілкування телефоном чи у соціальних мережах
- У дитини з`являються зіпсовані речі
- Нанесення самоушкоджень (порізи, згризені нігті) дитиною
- Ви самі були жертвою шкільного терору в дитинстві

Дитина є продовженням власних батьків. Ваша поведінка вдома копіюється дітьми як у сім'ї, так і за її межами. Потрібно навчитись контролювати власні емоції та стримувати агресію, у тому числі й вербальну як щодо дитини, інших членів сім'ї, інших людей. Більше позитиву та вдячності, менше – негативу, ігнорування чи образ.

Не зважаючи на те, що відбувається і відбудеться, дитина має постійно пам'ятати, що батьки її люблять та любитимуть не залежно від її вчинків, оцінок у школі та ставлення інших. Вона завжди має пам'ятати, що старші члени родини є тими людьми, до яких, не залежно від обставин, вона може звернутись за допомогою.

Дитина повинна чути, що вона особлива для тих, хто її захищає та цінує. Бо, в іншому випадку, вона почує це від зловмисників, які намагатимуться через довіру здійснити якісь злочинні дії.

1. Подолання «презупції мовчання» у дитини.

Насамперед, дитина має усвідомити, що в її інтересах не терпіти, в її інтересах довести до відома дорослих проблему. Особливо, якщо ця проблема – насилля над нею самою. Але для того, щоб це усвідомила дитина, батьки мають

перейматись проблемами дітей завжди, а не лише тоді, коли країну вчергове накриває паніка від підліткових самогубств та «синіх китів».

Соціологічні опитування показують, що дитина може розповісти про випадки булінгу батькам (а точніше – дорослим) лише у 25%. Ще у 25% - іншим людям (друзям, братам/сестрам). Та у будь-якому випадку, три чверті дітей приховують від батьків факти насилля щодо себе. Звідси – найпершим завданням є налагодження комунікацій між поколіннями.

По-перше, йдеться про розширення спілкування з дитиною – як і тематично, так і в часовому просторі. Якщо спілкування з дітьми обмежене, то батьки мають відмовитись від стандартних питань «як справи?» і «що там у школі?». На стандартні питання існують стандартні відповіді, тому налаштувати діалог через них дуже складно. Психологи рекомендують для формування відкритості у спілкуванні з дитиною розповідати про власні справи, про своє дитинство, про випадки з життя.

Крім того, батьки мають розуміти, що навіть у найвідкритішому спілкуванні з дорослими, як би вона їм не довіряла, але дитина не буде розповідати 100% з того, що з нею відбулось, особливо якщо мова йде про підлітка. Але разом з тим – необхідно уникнути тиску та допитів дитини. Формування сприятливого комунікативного середовища передбачає, що дитина має сама повірити Вам та розповісти про те, що у неї відбувається.

По-друге, одна з особливостей української соціальної культури, яка гальмує комунікації – це так званий «кодекс честі». І, насамперед, йдеться про його положення, яке забороняє «доносити на ближнього». В Україні це вважається елементом «стукацтва» або «ябедництва». Саме ця особливість певною мірою блокує низку ініціатив, спрямованих на захист дитини. Зокрема, побудовані саме на тому, що діти будуть інформувати про застосування насилля щодо дитини.

Тому батьки мають сформувати у дитини іншу культуру самозахисту. В тому числі – й сприяти формуванню іншого «кодексу честі», який визначатиме, що несправедливість по відношенню до інших і до себе має бути караною. Діти

мають усвідомлювати чітку різницю між наклепом - наданням завідомо неправдивої інформації з метою обрехати чи підставити ближнього свого та повідомленням про неправомірні дії (злочин) – коли дорослих залучають для відновлення справедливості у колективі. Дитина має розуміти, що ніхто не має жодного права її образити, а той, хто ображає – сам порушує «кодекс честі».

Дитина має зрозуміти, що замовчування про насилля (чи щодо неї, чи когось іншого) – це пряма згода з тими діями, що здійснюють хулігани. Замовчування - це один з елементів, на якому тримається домінування хуліганів.

Більше того, подолання «презумпції мовчання» у дитини – це не лише зміна цінностей. Це й підвищення авторитетності та, найголовніше, доступності дорослих. Якщо дорослі постійно здійснюватимуть комунікацію, то і зростатиме легітимність звернення до дорослих.

2. Надання дитині психологічної підтримки у разі отримання повідомлення про булінг.

Дитина має відчувати, що дорослі однозначно підтримають її в ситуації шкільного терору.

В реалізації цього пункту закладається складна ситуація для батьків. Дорослі, якщо вони тільки отримали інформацію про ситуацію фізичного чи психологічного терору щодо їх дитини, самі будуть переживати.

Але в цій ситуації необхідно знайти зусилля не лише для того, щоб заспокоїти себе, але й надати підтримку дитині. Поруч з батьками, які перебувають у паніці, дитина не просто збільшує власну тривожність. Вона закріплюється у своїй недовірі до старших та формує модель самотності. Дитина сама розуміє, якщо такі повідомлення засмучують батьків, то краще не повідомляти про такі випадки у наступному.

Головне пам'ятати, що чужу емоцію (особливо, коли йдеться про емоцію дитини, для якої батьки є авторитетом) простіше заспокоїти, ніж власну.

Під час реалізації цього пункту дитина має відчути, що:

- а) її провини в ситуації немає, а є проблема, яку треба вирішувати;
- б) всі проблеми вирішуються і ця вирішиться теж;

в) батьки застосують всі важелі для вирішення цього питання.

3. Перш, ніж переходити до конкретних дій, усвідомити те, що невтручання батьків призведе до поглиблення психологічних проблем у дитини, а втручання, яке не принесе реального результату – збільшить напади на дитину (як помста).

Батьки повинні розуміти, що одна з найімовірніших причин, які призвели до того, що їх дитина стала жертвою – це проблеми їх сім'ї та їх виховання. Це можуть бути завищені вимоги до дитини, завищений контроль з боку батьків, відсутність формування ініціативи у дитини.

Тому, якщо Ви розумієте, що не готові, Вам не вистачає знань, досвіду та наснаги, в цій ситуації краще звернутись до фахівців – до сімейних та дитячих психологів.

4. Спробувати розібратись у ситуації.

Інколи, навіть якщо діти звертаються до батьків, то вже дорослі не знають, що треба робити. І, як правило, обирають один з крайніх шляхів:

– відсторонення («ти ж дорослий, сам розберешся»). Це стосується як хлопчиків (існує міф, що такий стиль формує культуру «чоловічності»), - тобто чоловік має завжди сам розбиратись у вирішенні питання. Так і дівчат («вони такі емоційні, завтра помиряться»). Діти лише формуються і не є чоловіками, і жінками в соціальному розумінні. Вони не розуміють моделей вирішення питань. Тому якщо пустити все на поталу, не виключено, що ваша дитина завтра прийде в школу з ножом або ж – отримає статус жертви «навічно»;

– різке включення (влаштування скандалу в школі), після якого дитина у своєму колективі опиниться у ще більшій ізоляції, ніж до втручання батьків.

У «розборі польотів» важливо спочатку обговорити проблему з дитиною. Вислухати її аргументи та пропозиції вирішення проблеми. Це не лише формує критичне ставлення, але й стимулює дитину приймати відповідальні рішення та розробляти власні моделі вирішення питань. Тим більше, що ці моделі та думки завжди можна відкорегувати.

Корегуючи стратегію дитини, батьки мають дати їй зрозуміти, що засудження має стосуватись дій іншої дитини, а не самої дитини як особистості.

Після розмови з дитиною необхідно провести так зване зовнішнє розслідування. Ви маєте враховувати, що потенційно існує варіант, що дитина не доносить усієї інформації, або доносить інформацію в іншому, сприятливому для себе, контексті. Не виключено, ситуація не зовсім однозначна і Ваша дитина може бути не лише жертвою, але й переслідувачем.

Тому – необхідно здійснити ретельну перевірку фактів, у тому числі – звернутись до вчителів та переговорити з іншими батьками (без з'ясування стосунків).

В цьому контексті необхідно уникати прямого контакту з переслідувачем, оскільки йдеться про стороннє несанкціоноване (наприклад, учителі – санкціоноване втручання) втручання у колектив. Такий несанкціонований вплив може призвести або до того, що батьки жертви можуть самі стати винними у ситуації або до того, що насилля у групі може посилитись.

Більше того, батьки «жертви» мають пам'ятати, що проблеми булера можуть бути набагато глибшими, ніж проблеми власної дитини. І він може бути жертвою бездіяльності власних батьків чи вчителів. А прямий тиск на нього може призвести до гірших результатів – озлоблення, неприйняття критики та ще гострішого застосування насилля.

Батьки мають пам'ятати, що булінг – це не війна, в якій дві сторони – вороги. А переслідувач може й сам бути жертвою – у своїй сім'ї чи інших соціальних групах.

І ще одне зауваження. Ви не можете бути на 100% впевненими, хто реально є головним ініціатором цькування. Варто враховувати «синдром виконавця», коли більші знуцання може наносити послідовник булера, а не він сам.

5. Групова діяльність

Мотивувати до вирішення проблеми можливих союзників – починаючи від класного керівника, директора школи, шкільного психолога, батьківського колективу.

Цей підхід передбачає звернення спочатку до класного керівника, до психолога. У разі відсутності реакції – звернення до директора (адміністрації навчального закладу), і по зростаючій (в разі nereагування) - до відділу освіти району та міста, до Міністерства освіти та науки.

Крім того, наявність соціальних мереж дозволяє залучити до проблеми широку громадськість та місцеві (регіональні) ЗМІ.

Вимагати та контролювати разом з іншими батьками здійснення вчителем/шкільним колективом комплексу заходів про які йшлося у груповому підході.

6. Індивідуальна діяльність

Застосування до власної дитини усіх напрямків, про які йдеться в індивідуальному підході – тобто «особистість» (сприйняття власного я та заняття спортом), соціальні контакти (формування у дитини навиків спілкування та створення дитині додаткових соціальних груп) та реалізація (розвиток потенціалу дитини).

Батьки мають розуміти, що вони для дитини завжди лишатимуться найбільшою опорою в житті. І чим більше спілкування у сім'ї – тим менше проблем відчуватиме дитина у своєму житті.